

Encycl. O.

52.

41.

Tikola

Id. as kot. 51. same

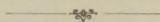
13

STAMPFEL-FÉLE
TUDOMÁNYOS ZSEB-KÖNYVTÁR.

— 51. —

VILÁGTÖRTÉNELEM.

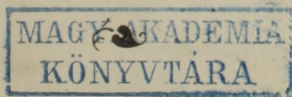

IRTA:

CSEH LAJOS,

FŐGYMN. TANÁR.

I. RÉSZ: Ó-KOR.

POZSONY. 1900. BUDAPEST

STAMPFEL KÁROLY KIADÁSA.

Bevezetés.

Az emberi nem fokozatosan jutott a mai műveltség magaslatára. A fejlődés lassú volt. Keveset tudunk az ősember életmódjáról s egyéb állapotairól. Pusztán a kiásott eszközök, a lakásokban talált csontmaradványok s konyhabulladékok derítenek rájuk némi világot.

A használt eszközök anyaga szerint különböztetjük meg a következő korokat:

1. Paleolith vagy durva kőkorszak. 2. Neolith vagy csiszolt kőkorszak. 3. Rézkorszak. 4. Bronzkorszak. 5. Vaskorszak.

A fémkorszakban a családok lassankint törzsekké, népekké, majd nemzetekké tömörülnek. A nomád életet állandó lakóhelyekkel cserélik fel. Bizonyos jogrendet állapítanak meg. Földművelést, ipart, kereskedést űznek. Tudomány s művészettel foglalkoznak. Gondolataik, tetteik megörökítésére az írást használják.

Az írásos emlékekkel kezdetét veszi a történelmi korszak.

A történelemben szereplő népek osztályozásánál a legáltalánosabb alapul a bőrszínét s a nyelvet vesszük.

Szín szerint sárga, fehér és fekete népeket különböztetünk meg.

Nyelv szerint pedig a következőképen osztályozzuk az emberiséget:

1. Hamiták. (Egyiptomiak, aethiopok, berberék stb.)
2. Semiták. (Zsidók, assyrok, babyloniaiak, phoinikiiaiak, arabok, syriaiak stb.).

3. Indoeurópai vagy árja népek. (Hinduk, médok, perzsák, görögök, rómaiak, kelták, germánok, szlávok, a román népek stb.).

4. Uralaltaji népek. (Finn-ugor, szamojéd-török s a mongol népek).

A fehér fajba a semiták s az indoeurópai népek tartoznak, kiknek az emberi műveltség kialakításában a vezérszerep jutott.

A történelmi korok.

476-ig	1. Ó-kor. A legrégibb időktől a nyugatrómai
Kr. u.	birodalom bukásáig.
476–1500.	2. Közép-kor. A nyugati császárság bukásától a fölfedezések s vallásujítások koráig.
1500-tól.	3. Új-kor. A fölfedezésektől napjainkig.
	Az ó-kort három főrésze osztjuk.
	A) A keleti népek. B) A görögök. C) A rómaiak.

A) Keleti népek.

I. Egyptomiak.

Egyptomot a Nilusnak 1140 km. hosszú s 20—50 km. széles völgye alkotja a syenei zuhatagoktól a tengerig; kelet s nyugatról sziklás hegyek, azokon túl pedig sivatagok határolják. Az eső hiányát a Nilusnak juliustól októberig tartó kiáradása pótolja. Ez útalta Egyptom népét az állandó letelepedésre, földművelésre, csatornázásra, mértan s csillagászat művelésére és az időszámításra. Méltán nevezte azért Herodotos Egyptomot a „Nilus ajándéká“-nak. Az egész Egyptom három részből állott: Felső-Egyptomból Thebe fővárossal; Közép-Egyptomból Memphis fővárossal; Alsó-Egyptomból Heliopolis, Sais s Alexandria városokkal.

Egyptom története messze a Kr. e. évezredekbe nyúlik vissza. Menes alapítja az első államot Memphisben (4000 kör.). Memphis királyai terjesztik ki uralmukat azután az egész Egyptomra. Mintegy ⁴⁰⁰⁰Kr. e. 30 dynastiát említenek fel az írások.

A homályos tudósítások alapján a XII. dynastia tagjait emelhetjük ki mint hódító s építkező királyokat.

A XIV. dynastia uralkodása alatt Syriából a hykszoszok pásztor népe tör be s uralkodik 500 éven át. I. Ahmes a XVIII. dynastiából kiűzi a hykszoszokat. A felbuzdult nemzeti önérzet virágzásra kelti a művészeteket, a királyok újból mint hódítók lépnek fel. A főváros ekkor Thebe. II. Ramses azonban dicsőséges hadjáratai dacára is a syriai hetita törzs népét és vallását az egyptomival egyenrangúnak kénytelen elismerni. ²⁰⁰⁰kör. ¹³⁵⁰kör.

A hódító hadjáratok kimerítik az országot, az aethiopok, majd az assyrok uralma alá kerül. Assurbanipal 20 helytartóságra osztja. A helytartók egyike I. Psametik (XXVI. dynastia) lerázta az assyr igát (645), de kezdetét veszi a görög befolyás. Psametik fia II. Necho (610—594) a suezi csatorna

kiepítését kezdi meg s phoinikiai hajósokkal megkerülteti Afrikát. III. Psametik uralkodása alatt megszűnik Egyptom önállósága. Kambyse perzsa 525. király foglalja el (525).

Egyptom vallása, népe, műveltsége. Az egyiptomiak a legrégibb időben magát a természetet személyesítették. A helyek szerint Ra, Ptah, Amon stb. néven fordul elő az istenség. Utóbb a napot értették alatta. Az istenben rejlő erők jelképes ábrázolásából új istenek származnak új nevek alatt. A folyton változó természet küzdelmeinek személyesítése az Osiris, Isis s Typhonról szóló mondakörben talál legszébb kifejezést. A népnél szokásos volt az állatimádás is (apis, ibis, macska stb.). Hittek a lélek halhatatlanságában; a meghalt iránt tanúsított kegyelet a tetem bebalzsamozásában (mumiák) nyer kifejezést.

Egyptom hamita fajú népe északról vándorolt be. Közöttük a foglalkozás szerint élesebben elválasztott osztályok keletkeztek: papok, harcosok, földművelők, iparosok, kereskedők, pásztorok. A munka után a nemesebb élvezetet sem vetették meg. Szerették a hárfajátékot, sakkot, labdajátékot.

A kormányforma monarchikus. Az állam élén áll a korlátlan hatalmú pharao (Ra fia), de az ő életmódját is szabályozzák a törvények.

Írásuk 3 féle: hieroglyph vagy képirás (Cham-pollion, rosettei kő) s az ebből fejlődött hieratikuss és demotikus írás. A papok nagy irodalmat teremtettek meg. A tudományok közül kiválólag a geometriát, csillagászatot s az orvosi tudományt művelték. Időszámításukban 365 naphól álló napévet használtak. Műemlékeik ma is bámulat tárgyai. Így a királysirok gyanánt szolgáló pyramisok (Chufu királyé 150 m), az obeliszkek, a labirint, a sphynxek, a colosseumok, a sziklába vágott sírok és templomok. Festészetük élénk, maig sem változott színeivel tűnik ki, de távlatot s árnyékolást nem ismertek.

II. Babylon és Assyria.

Elő-Ázsiát a sémi népek lakták. A föld alakulata több apró ország létrejöttét mozdította elő. Kiválnak közülök Babylon és Assyria.

Babylon és Assyria az Euphrat és a Tigristől öntözött s termékenynyé tett síkságot, az úgy-

nevezett Mesopotamiát foglalta el. Északról az örmény hegyek, délről a Perzsa öböl határolják.

Hatalomhoz először a délen fekvő **Babylon** Kr. e. 4000 körül jutott. Fővárosa eleinte Ur, utóbb az Euphrat két partján elterülő Babylon lett. Az őslakosság a turáni származású sumer-akkad nép. Az ékirások világánál biztossággal kimutatható, hogy a babyloni műveltség alapját ezek vetették meg. Ezt a műveltséget vette át az uralomra jutott sémi nép s emelte Babylont nagyhatalommá.

Assyria Mesopotamia északi hegyesebb vidékét foglalta el. Fővárosa a Tigris balpartján fekvő Ninive. Sémi fajú népe igen valószínűleg Babylonból származott s onnan hozta műveltségét. Korán szerepel Babylon mellett, majd azt egészen elnyomja.

1300 körül.

Az assyr királyok alapítják meg az első világbirodalmat (Ninus és Semiramis monda). Egyesítik a sémi népeket, sőt Egyiptomnak s Irán egy részének elfoglalásával hamita s árja népek is helyetfoglalnak a birodalomban. Ezzel a különböző helyi műveltségek egyesülnek s válnak az emberiség közkinésévé.

A nagy hódítók közül kiválnak: II. Tiglath-Pilezar (745—727) az assyr nagyhatalom tulajdonképeni megvetője; Sargon, ki a zsidókat az assyriai fogságba hurczolja (722); Assarnasirpal (668—626) 722. Egyiptomot csatolja a birodalomhoz. Ekkor a birodalom a legnagyobb kiterjedését érte el, de ettől kezdve hanyatlik. A hanyatló birodalomra Babylon s Média támadnak rá. Ninivét eltörlik a föld színéről (606).

606.

Az újraéledt Babylon nemcsak Mesopotamiára, hanem nyugat felé a tengerig is kiterjeszti uralmát. Legjelesebb uralkodója Nebukadnezar (605—561), ki a hadban s a békében egyaránt nagy. Babylon csodálatos függőkertjei, hatalmas épületei, az Euphrat új csatornáit mind alkotásikedvét dicsérik. A zsidókat a babyloni fogságba hurczolta (568).

568.

E kor Babylon dicsőségének a tetőpontja. A rohamosan hanyatló birodalmat megdöntik a perzsák (538).

538.

Babylon vallása és műveltsége. Babylon vallása természetimádás. A föld és ég tüneményeit személyesítették. Imádásuk tárgyát különösen a csillagok képezték (sabaeismus). Baal a napnak, Bilit a holdnak volt istene, ezek mellett még a legrégebben ismert öt bolygót egy-egy isten székhelyének tartot-

ták. A vallás elfajulása Moloch és Astarte tiszteletében nyilvánul: az elsőnek embereket áldoztak, az utóbbit kicsapongó szertartásokkal ünnepelték. Papjaik a chaldaeusok.

Írásuk az ékirás. Cserépre vésett könyveikből egész tudományos könyvtárakat állítottak össze. Kintúntek a csatornázásban, geometriában, számolásban s a csillagászatban. Ismerték a tizedes számokat. Tőlük vették át Elő-Ázsia népei s a görögök a súly s a mérték ismeretét. Az évet hónapokra, napokra s órákra osztották. Az állatöv (zodiacus) megállapítása ugyancsak tudományuk eredménye. Elsők voltak a földművelés-, ipar- és kereskedelemében. Értettek a fémekkel, így a vassal is bányászni. Szövöttárúik, fegyvereik, alabastrom, cserép, üveg s elefántcsont tárgyaik és egyéb díszműveik keresettek voltak.

Óriási épületeiket kő hiányában szurokkal bevont téglából rakták, azok belsejét domborművű faragványokkal s elefántcsonttal borították. A bejáratokat szárnyas oroszlánok díszítették. Szobrászat s festészetben felülmúlták az egyiptomiakat.

III. A szent föld (Palaestina).

A Földközi tenger keleti partvidékén lakó sémi népek közül a Jordán völgyében (Kánaán) lakó zsidó nép emelkedik ki.

A zsidó pásztornépet Ábrahám vezette Urból (Chaldea) Kánaánba. Ábrahám és utódai Izsák és Jákob mint törzsfők, patriarchák uralkodtak fölöttük. A testvéreitől eladott József Egyiptomban, Gozen földjén ad népének szállást. Itt elszaporodnak, mi a pharaokat ijeszti meg; sanyargatják őket. A zaklatott nép Mózesben talál megmentőre (1320 Kr. e. 1320 kör.), ki a pusztában való 40 évi bolyongás után az ígéret földére vezeti azt. A Sínai hegyen villámlás és menydörgés közt adja nekik Jehova a tiz parancsolatot.

Kánaán meghódítását Josua fejezi be s osztja fel a törzsek közt a földet. Lévi törzse külön földterületet nem kap, hanem az istentiszteletet látja el.

Áron utódai mint Jehova helytartói kormányozzák a népet (Theokratia). A Birák alatt küzdenek a szomszéd népek ellen. Ezek egyike Sámuel a 1000 kör. nép kívánságára Saul királylyá keni (1000 kör.), de az elbizakodott Saul ellenében Dávidot titokban szintén felkeni.

Dávid az Euphrát s a Vörös tengerig terjeszti hatalmát, Jeruzsálemet fővárossá teszi, Sion hegyén a Frigyszekrényt helyezi el (980 kör.).

Salamon (950 kör.) a templomot építteti fel, de helyet enged a bálványimádásnak is. Halála után az ország 2 részre szakad (930 kör.): Juda és 930 kör. Izrael országára, az Jeruzsálem, emez Sichem, majd Samaria fővárossal.

A megoszlott országban a proféták hiába akarják az egy igaz Isten imádását s a tiszta erkölcsöket fentartani; úgy Juda, mint Izrael hatalmi tekintetben is alásülyednek.

Sargon assyr király Izrael országát dönti meg (722). Nebukadnezar újbabylon király Judát (586).

A Kyrostól szabadon bocsátott zsidók felépítik még a templomot (538), de hatalomhoz többé nem jutnak. A perzsák, N. Sándor, Egyptom és Syria uralkodnak fölöttük. A Makkabäusok függetlenségi harcza is rövid ideig tartó szabadságot eredményez. Róma terjeszti ki fölējök uralmát.

A zsidó nép jelentősége. A zsidók nagy szolgálatot tettek az emberiségnek az egy igaz Isten tiszteletének a fentartásával. Az igaz istent, ki mindeneknek alkotója, legfőbb ura, ki előtt minden ember egyenlő, Jehovának hívták. Jehova ábrázolása tiltva volt, de a Frigyszekrény jelképezte jelenlétét.

A tudomány és a művészetek ápolásában nem tunktek ki. Irodalmi alkotásaik közül legnevezetesebbek a felséges hangú vallásos költemények (Zsol-tárok).

IV. Phoinikia.

A Libanon és a tenger közt elterülő keskeny partvidéket sémita eredetű nép, a phoinikiai lakta. Nem alkottak egységes országot, hanem több városi királyságban oszlottak meg. Eleinte Sidon, majd Tyrus emelkedik fontosságra, mellettök még Berytus, Byblus s Aradus tunktek ki. Ezek is ritkán függetlenek, hol az egyik, hol a másik hatalomra jutó országnak fizetnek adót.

A **phoinikiaiakat** a népesség szaporodása, hajlam, az alkalom, a Libanonnak fában való gazdagsága hamar a tengeri hajózásra viszi. Az ó-kor legelső tengerésznépsége a phoinikiai. Kereskedelmi telepeik behálózzák nem csak a keleti, de még a nyugati partvidékét is a Földközi tengernek (Utica, Leptis,

Karthagó, Gades). Hajóik kimerészkednek az Atlanti oceanba, bejárják Afrika partjait, sőt Necho egyiptomi király parancsából meg is kerülik Afrikát, érintkezésben állanak China és Japánnal. Karavánjaik Ázsia belsejének árúit közvetítik. Minden országnak különlegességét hozzák el. Megszerzik még a Keleti-tenger partvidékének borostyánját is. Kifejlett iparuk mindent feldolgoz és úgy értékesíti.

Műveltségi viszonyaik. Vallásuk a babylonival rokon. Főistenök Baal-Melkart, ki a phoinikiai vándorszellemet jelképezi. Mellette tisztelet tárgyát képezte Moloch, a tűzisten, kinek embereket áldoztak; Astarte, a termékenység istennője, a ki minden kicsapongásnak védője volt.

A phoinikiaiak Egyptom és Babylon helyi műveltségét terjesztették a nyugati népek között. Tőlük tanulták el a betűírást, a súly és a mérték használatát s a számjegyeket. Iparuk a szövészetben, biborfestésben, az érczek feldolgozásában, üveg és pipereczikkek készítésében tűnt ki.

V. A médok és a perzsák.

Az iráni fensikot, mely kelet-nyugati irányban az Euphrat és Tigris völgyétől az Indusig, észak-déli irányban pedig a Kaspí tengertől a Perzsa öbölbig terjed, árja népek lakták. Közülök történelmi fontosságra a nyugaton lakó médok és a perzsák emelkednek.

Az árja népek őshazája a Kaukázus lehetett. Innen költöztek a médok és a perzsák Iránba s nyomták el az ott lakó turáni népet. A médok jutnak először hatalomhoz.

A méd hatalom megalapítójának a görög írók Deiokest tartják a 8. században Kr. e., de ez csak az assyr főhatalom alatt történhetett. Az assyr igát Kyaxares (606—595) rázta le, midőn Assyriát Kr. e. 606. Babylon segítségével megdöntötte (606). A tulajdonképeni Assyriára s a perzsákra is kiterjesztve hatalmát a méd birodalom alapját veti meg.

Kyaxares utóda Astyages alatt a perzsa 558. Kyros (558—529) a perzsáknak biztosította a főuralmat. Hatalmát nyugatnak Új-Babylon s Lydia megdöntésével a tengerig, keletnek az Indusig terjeszti ki.

Kyros így **Perzsiát** szárazföldi nagyhatalommá tette. Fia s utóda Kambyses (529—522) Egyptom

s Phoinikia meghódításával tengeri nagyhatalommá is.

Kambyes halála után a lázadások leverésével a királyi család legközelebbi rokona, az Achämenida családból származó Dareios (521—485) ad a birodalomnak újból szilárdabb alapot. A birodalmat satrapiákra osztja, jó utakat készített. A satrapák szedik be a pénzben és a természetmennyben kivetett adót. Az egységes pénzláb a kereskedést mozdította elő.

Vallás és műveltség. A médok és perzsák vallási nézeteinek kialakulására az Iránban észlelhető természetellenes ellentétek folytak be. A jó és rossz szellemek egyaránt imádásuk tárgyát képezték, míg nem Zarathustra (Zoroaster, bizonytalan időben) egy legfőbb világteremtő szellemnek, Ahura-Mazdá-nak (Ormuzd) az imádását helyezi előtérbe. Mazda a jó isten, a gonosz szellemek fejével Ahrimannal folytonos küzdelemben van s csak 1000 év múlva győzi le. Az emberek Mazdát jó cselekedeteikkel s erkölcsös életökkel segítik. Ahura-Mazda mint az emberek lelki és testi tisztaságának barátja, nem szereti a hazugságot, lustaságot, nem a rendetlenséget s a testi piszkot. Tanítja Zarathustra továbbá a lélek halhatatlansága mellett az erények másvilági jutalmát.

Zarathustra tanait s erkölcsi törvényeit a Zend-Avesta cz. könyv foglalja magában. Olyan ez a perzsáknál, mint a zsidóknál a biblia. Valószínű, hogy Zoroaster tanait a perzsák tudós papjai: a magusok egészítették ki.

Zarathustra tanai utóbb a népnél megromlottak. A szellemimádás bálványképek imádásába megy át. Legelterjedtebb Mithras-nak a napistennek kultusza, mely a római legiok révén a római birodalomban is elterjedt.

A perzsák és a médok műveltsége babylon — assyr alapon épült fel, a honnan az ékirást is átvették. Kyros siremléke s Persepolis romjai tanuskodnak építési kedvükről.

VI. Az indok.

A Himalájától délre fekvő nagy félszigetre az árja ind-nép költözik be a Hindukus völgyeiből (2000 kör. Kr. e.). Előbb az Indus, majd a Ganges 2000 völgyeit szállják meg. E hódítások elsejét éneкли kör.

meg a Mahabbarata, másikát a Ramajana cz. hősköltemény. Csak később húzódnak a dékáni földre és Ceylonba.

Brahma és Buddha vilás, műveltség. Az indok őseletét a sanskrit nyelven irt Védák szent könyvei világítják meg. A Védák hymnusai s imádságai egy természeti egyszerűségben élő népre engednek következtetni. A Ganges völgyének meghódítása után bekövetkezett ellankadást használják fel a papok, hogy uralmukat megalapítsák.

Az ősi természet-istenek helyébe egy, az egész mindenséget átfogó világszellemet „Brahma“ állítanak. Brahmától származnak az alsóbb rangú istenek, emberek, állatok, növények egyaránt. E származás alapján az emberek közt 4 kasztot vagy társadalmi osztályt különböztetnek meg, melyek egyikéből a másikába átlépni nem szabad. Ezek rangszerint: a papok (brahminok), a harcosok (ksatriják), az iparosok s földművelők (vajszják) s a megvetett szudrák vagy páriák.

A lélek legfőbb célja, hogy a Brahmába való visszatérésre tegyen önkinzással és vezekléssel érdemet. A lélek csak megtisztultan térhet vissza, ezért kitalálták a lélek vándorlást. E szomorú tan következtében az indok mindenről megfélemedve, egyedül az égiek felé irányították minden figyelmüket.

A VI. században reformálta a brahmaizmust 520. Szákjamuni nevű királyfi. kit Buddha (bölc) néven illeltek. Elvetette a lélek vándorlást s társadalmi egyenlőséget hirdetett. S tanította, hogy magábaszállással s könyörületességgel mindenki eljuthat a „Nirvanába.“

A brahminok, hogy jobban utját állják a Buddha féle tanoknak, az ő ind istenségeket Vishnut, a teremőt és Szivaht, a rombolót elevenítették fel. Ezek alkották Brahmával az ind szentháromságot (trimurti).

A Buddhizmus nem is diadalmaskodik Elő-Indiában, de annál inkább elterjed Tibet, Hátsó-India, China s Japánban.

Az indoknak sanskrit nyelven irott művei közül a már említettekén kívül Manu törvényeit, Kalidasa költő Sakuntala cz. drámáját s az Ezer és egy éjszaka regéit sorolhatjuk fel. Tőlük erednek az úgynevezett arab számok.

Építészetüket s a szobrászatukat a tömegesség, az összhang hiánya s a czífraság jellemzik. Templo-

maikat vagy a föld alatt építették (Elephantine szigetén), vagy sziklába vésték, vagy szabadon kőből építették kúpalakúra („pagoda“).

B) A görögök történelme.

BEVEZETÉS.

Görögország földrajza.

Görögország (Hellas) a Balkán félsziget déli részét foglalta el. Északról Illyria s Makedonia, egyebekben pedig mindenütt tenger határolta, keleten az Aigei, nyugaton a Joni. A szárazföldre benyúló tengeröblök 3 részre osztották: Északi Görögországra, a Maliai s Ambrakiai öblöktől északra; Közép-Görögországra, vagy a tulajdonképeni Hellasra, az említett és a Korinthosi s a Saroni öblök közt; Peloponnesosra, a Korinthosi s a Saroni öblöktől délre.

A nagy öblökön kívül még számtalan öböl tette tagozottá a partvidéket, a szerte ágazó hegyek pedig apró völgykatlanokra különítették el a különben sem nagy földet. Eme szétagoltság okozta a sok apró állam keletkezését.

Északi-Görögországban a Pindos választotta el a nyugati Tessaliát a keleti Epeirostól. Keleten a Pindoszhoz csatlakozik az északi határhegység: a Kambuni, ehhez keleten az Olympos, hol a görög istenek székeltek. Délre húzódnak az Ossa s Pelion, kelet-nyugati irányban az Othris.

Hellas hegységei: az Oita (mely a Maliai öbölíg nyulva a Thermopylai szorost alkotja), a Parnassos, Helikon, Kithairon, Pentelikon s Laurion. Tartományai: Megaris, Attika, Boiotia, Phokis, keleti s nyugati Lokris, Doris, Aitolia s Akarnania.

Peloponnesos magas fennföld párkányhegységekkel, milyen a Taygetos. Tartományai: Achaja, Elis, Messenia, Lakonia, Argolis, Korinthia, Sikyonia s Phliasia.

A szárazföldhöz keleten mint nyugaton számos sziget csatlakozik.

A Joni tengerben: Korkyra, Kephallonia, Ithaka, Zakynthos.

Az Aigei tengerben: Kreta, Salamis, Euboia. A Kykladokban: Paros, Naxos, Delos. Kis-

Ázsia partvidékén: Rhodos, Samos, Chios, Lesbos.

A görög történelem korszakai.

- Kr. e.
1104-ig I. A dór vándorlásig terjedő mythikus kor.
1104—500. II. A hellén államok kialakulása, alkotmány-
harczok.
500—338. III. Perzsaháborúk s belső harcok a hegemo-
niáért; a tudományok s művészetek virágzása.
338—146. IV. Görög-makedon korszak; a görög műveltség
terjesztése, de egyszersmind belső hanyatlás.

I. A dór vándorlásig terjedő mythikus kor.

1. A görögök eredete, nevök, a görög törzsek.

A görögök a nagy árja vagy indoeurópai népcsaládnak egyik ágát alkotják. A közös haza elhagyása után Kis-Ázsia fensikjén pihentek meg s a törzsek egymásután innen költöztek át Görögországba. Itt az őslakosságnak a görögök a pelasgokat tartották, kiktől a kyklopsi építmények maradtak (tirynsi boltozat, mykenai oroszlánkapu).

A legrégebb időben a görögöknek közös nevök nem volt, csak Homeros kora után nevezték magukat helléneknek („fénylők“), Görögországot pedig Hellasnak. Egységes nemzetet sem alkottak. 4 törzset különböztetünk meg: dor, ion, achai s aiol törzset (Deukalion, Pyrrha, Hellén).

A törzsek közül elsőnek a Hellespontoson a dór jött át Tessaliába s Dorisba. A ion törzs a szigeteken át jutott Attikába. Az achivok vagy achaiok Peloponnesost szállották meg. Az aiol törzs csak később keletkezett a kis ázsiai gyarmatokban.

2. A görögök vallása.

A görögök vallása kezdetben a többi árja népekéhez hasonlóan természet-imádás volt. Utóbb csapongó képzeletök a természet tüneményeit személyesítette s az emberek képmására alkotta meg az isteneket. Az istenekről költött szép regéket a mythologia foglalja össze.

Az Okeanosból vagy Chaosból származott Uranos s Gea, ezektől származtak Kronos s a titánok. Kronost s a titánokat Zeus verte le s osztozott meg testvéreivel az uralomban. Magának tartotta az ég s föld fölött való uralmat, Poseidon-

nak a tengert, Hadesnek az alvilágot adta. Később 12 főistent tiszteltek, kik az Olymposon fényes palotákban laktak.

A 12 főisten: Zeus, Hera, Poseidon, Demeter, Hestia, Hephaistos, Ares, Apollon, Artemis, Pallas Athene, Aphrodite, Hermes. Más, szélesebb körben tisztelt istenségek még: Persephone, Hades neje; Dionysos a pánok, a satyrok s a nymphák kíséretében; a 9 muzsa; Eos s Iris; a tengerben a Nereidák. A sors istennői voltak a Moirák: Klotho, Lachesis s Atropos.

Hittek a túlvilági életben, a hol az Elision-vagy Tartaros-ba jut ki-ki érdeme szerint.

Az istentisztelet rövid imákból, hymnusból étel- és italáldozatokból állott. Az áldozatokat bárki bemutathatta. A jövődőt a jóslóhelyeken (Dodona, Delphi) nyilvánították ki az istenek.

A sok istenben való hit (polytheismus) a görögök erkölcsi életének a kialakítására kevés befolyással volt, de annál nagyobb befolyással volt a művészetek s a költészet fejlődésére. S fontos, hogy a bölcselők gondolkodását nem gátolta.

3. A bevándorlások mondái.

A görögök a műveltség elemeit keletről nyerték, ezt bizonyítják a keleti bevándorlókról szóló mondák.

Az egyiptomi Kekrops az atheni Akropolist (Kekropia) alapította, a szintén egyiptomi Danaos Argos alapját vetette meg (a Danaidák). Pelops Tantalos fia Lydiából jött Elisbe. Nevéről nevezték el a görög föld déli félszigetét Peloponnesosnak. Kadmos a phoinikiai Agenor király fia, a thebái Kadmea fellegrvár alapítója, a földművelés, hajózás, kereskedelem, mérték s írás ismeretének terjesztője a görögök közt.

4. A hőskor.

A történelmi időszakot a mesés hőskor előzte meg. A görögök véleménye szerint a hőskorban náluk tökéletesebb, erősebb emberek, félistenek éltek. Ezek vetették meg az államoknak, városoknak az alapját, rablókat, vadállatokat irtottak ki, vagy más egyéb módon tettek szolgálatot embertársaiknak. Bizonyára ezek egy-egy művelődési korszaknak a személyesítői, a kiket a görögök élénk képzelme rendkívüli képességekkel ruházott fel.

Úgyszólván minden törzsnek, városnak meg van a maga hőse. Herakles különösen a dóroknak, de általában a görögöknek nemzeti hőse, a phoinikiai Melkartnak megnevesített hasonmása. Theseos az attikai állam alapvetője, a ionok, de különösen Athén herosa. A krétai Minos királyt, mint bölcs törvényhozót s a tengeri rablók kiirtóját emlegették.

A hőskorszak közös vállalkozásai: az Argonauták menete az aranygyapjúért (Phrixos és Helle, Theseos s Medea), a hét harcza Thebai ellen (Oedipus), a trójai háború.

A görög történelem hősi korszakában két költő munkája nyer nagy fontosságot. Homeros Iliása s Odysseája és Hesiodos Theogoniája s Munkák és Napok cz. műve. Náluk öltenek az istenek határozottabb alakot, s a mellett, hogy a valóságos nézetek kialakítására sokat tettek, az Ilias s az Odyssea valóságos kincsestára volt a görög szellemnek. Ezekből tanult a gyermek, ezeket olvasta a felnőtt, egyik ismereteit gyarapította, a másik lelkesedést merített belőlök. A hőskorszak műveltségéről is egyedül belőlök alkothatunk képet.

Műveltség. A hőskorban a görögök királyok kormányzása alatt éltek. A király vezére, bírója s papja volt a népnek. A méltóság elnyerésére szükséges volt a testi s a lelki derekasság (patriarchális királyság).

Az ügyek vezetésére befolyással volt a fegyveres nemesség, a melynek tagjai földbirtokaik s testi és lelki tulajdonaik alapján emelkedtek ki a szabadok sorából. A tanácskozások alkalmával a szabadok is körülvették főnökeiket, de csak tetsző vagy nem tetsző morajjal befolyásolták a határozatok hozatalát. A szolgák a hadi foglyokból kerültek ki, de tisztességes helyet foglaltak el a családban, becsülték őket.

Teljesen kialakult már a családi élet. A család tagjai a legnagyobb szeretettel viseltetnek egymás irányában. Jellemök nemes vonásai a vendégszeretet, az öregek iránt való tisztelet, a fegyverbarátság hű megtartása; árnyoldalai a megvesztegethetőség s a ravaszság.

Életmód s szokások egyszerűek. Királyleányok járnak mosni (Nausika), királynék szőnek-fonnak (Penelope) s a királyfiuk pásztorkodnak. A pásztorkodás mellett úzik a földművelést, kereskedést s a hajózást.

A háborúk kegyetlenek, az előkelők hadiszekeken, a többség gyalog harcol. Fegyvereik arany,

ezüst vagy bronzból készítvék. A csatát gyakran a főnökök párosviaskodása dönti el.

II. A dór vándorlástól a perzsa háborúk kezdetéig (1104—500).

1. A dórok vándorlása (1104.)

1104.

Az Epeirosból Thessaliába költözött thessal lovas nép indította meg a dór mozgalmat. A hazájokból kiszorított dórok részint Dorisban telepszének le, részint pedig Herakles hazátlan fiainak, Temenos, Kresphontes- és Aristodemosnak vezérlete alatt Naupaktosnál Peloponnesosba kelnek át (a Heraklidák visszatérése). Kresphontes Messeniát, Temenos Argolist, Aristodemos két fia, Eurysthenes s Prokles Lakoniát kapják az elfoglalt földrészből. A középső és északi részekben a régi achivok maradnak az urak, de sokan vannak, kik kivándorolnak s idegen földön keresnek új hazát.

2. Spárta szervezése. Lykurgos.

Az Eurotas folyó völgyét megszálló dór csapat alapította Spártát. A dórok a le nem győzöttekkel osztottak az uralomban, innen a két királyság intézménye. A meghódítottak megtartották földbirtokaikat, ezek a peroikok. A fegyverrel levertek heloták, rabszolgák lettek.

A kettős királyság s a megváltozott viszonyokból folyó zavarok az államot romlással fenyegették. Megmentője akadt Lykurgos személyében (820?). 820.

Lykurgos intézkedése a bevándorlás korabeli állapotokat állítja vissza. A spártaiak s a peroikok kapnak egy-egy részt a 39 ezer részre osztott földbirtokból, 9 ezret a spártaiak, 30 ezret a peroikok. A spartaiaké minden jog. A peroikok személyesen szabadok, de minden jog élvezete nélkül katonáskodnak. A heloták a nemesek földjeit művelik, nekik a természetmenny egy részével adóznak.

Az államhatalmat Lykurgos alkotmánya értelmében a két király, az öregek tanácsa (gerusia) s a népgyűlés (halia) gyakorolta.

Lykurgos a két királyt teljesen egyenlő hatalommal ruházta fel, s ezzel véget vetett a viszálykodásnak. Az öregek tanácsában elnöklés, a hadvezetés s az áldozatok bemutatása képezte tisztöket.

A gerusia 28, hatvan évesnél idősebb előkelő

polgárból állott. A törvényjavaslatok elkészítése, a törvények végrehajtása s bíráskodás tartozott jogkörükhöz.

A halia tagja minden 30 éves spártai volt. Havonként egyszer gyültek össze, döntöttek a háborús béke és a törvényjavaslatok sorsa felett igen vagy nemmel.

Lykurgos ideje után az 5 ephor ragadta magához a hatalmat.

A mennyiben Spártában a legfőbb hatalmat a gerusia gyakorolta, a spártai alkotmány aristokratikus, midőn az ephorok bitorolják a hatalmat olygarchikussá válik.

Lykurgos a polgárokat teljesen az államnak rendelte alá, az állam jó katonákat kívánt, azért **nevelési rendszerével** ezt czélozta elérni.

A gyermeket 7 éves korától az állam neveli jó katonává. 30 éves korában nősülhet, de a tábori élet tovább is kötelező rá egész 60 éves koráig. A testi nevelésnek áldoznak fel mindent. A szellem kiképzésére gondot nem fordítanak, néhány hadi s vallásos éneken kívül másra nem oktatják a gyermeket. Ennek folytán Spártában jó katonák vannak, de nem a szép, jó s nemesért lelkesülő emberek.

Tilos a fényűzés, a külföldre való utazás, az idegeneknek megtelepedése. Hogy a kereskedésben sem érintkezessenek idegenekkel, vas pénzt használtak.

Lykurgos törvényei Spártát csakugyan erős katonáállammá alakították át. Nem is fért meg határai között, hódítani vágyott. Leveri Argost, majd két háborúban Messenét. A VI. században egész Peloponnesos elismeri Spárta hegemoniáját.

3. Athen szervezése. Solon.

A terméketlen földű Attikában több államra (demos) oszlottan az ionok népe lakott. A demosokat a monda szerint Theseos egyesítette Athénnek jut-atva a vezérszerepet.

Athénben a dór vándorlásig királyok uralkodtak, ezek utolsója Kodros a dórok támadása 1066. alkalmával életét áldozta fel (1066?), hogy Athént megmentse. Kodros halála után a nemesek (eupatridák) ragadják magukhoz az uralmat. Kezdetben a kebelükből élethossziglan választott 1 archon, majd 1 tiz évre választott, utóbb 9 egy évre választott archon állott az állam élén. A szigorú uralom viszálykodást idéz elő az eupatridák s a nép között.

Drakon (620 kör.) vérrel írott törvényei sem állítják helyre a rendet. **Kylon** eupatrida a nép vállain az egyeduralmat akarja elnyerni (612), de a nemesség Megaklessel (Alkmaionida) az élén még az istenek oltáraihoz menekült hiveit is legyilkolja.

A zavargások megszüntetését az 595-ben archonná 595. választott **Solon**ra bízta. **Teherkönnytés** (seisachtheia) behozatalával a népet adósságai kifizetésére teszi képessé, a mennyiben a kisebb súlyban vert drachmát az adós köteles volt elfogadni (100 új drachma = 73 régivel). Miután 594-ben újból megválasztották, az alkotmány szabályozásához fog.

Solon alkotmánya értelmében az államban mindenkinek joga s kötelessége földbirtokától függ (timokratia). A folyó vagy szemes termék alapján a népet 4 osztályba osztotta. Az elsőbe tartoztak, a kiknek legalább 500, a másodikba, a kiknek legalább 300, a harmadikba, a kiknek legalább 150 mérő termésük volt, a negyedikbe, a kiknek kevesebb vagy semmi. Az első három osztályba tartozók nyerhették el a hivatalokat, de rájuk nehezedett a katonáskodás is ingyen. A 4. osztály tagai részt vettek a népgyűlésen; mint katonák zsoldot kaptak.

Az állam élén ezentúl is a 9 archon állott, agjait csak az első osztályból választották.

A **tanács** ($\beta\omicron\upsilon\lambda\eta$) az első három osztályból választott 400 tagból állott. Előkészítette a törvényjavaslatokat s negyedévenként 100 tagja (prytanok) vezette a folyó ügyeket.

A **népgyűlésnek** ($\epsilon\kappa\kappa\lambda\eta\sigma\iota\alpha$) tagja volt minden 20 éves polgár. A népgyűlés választotta s vonta felelősségre a tisztviselőket, hozott törvényt, döntött háború és béke felett.

A konservatív elvet képviselte az államban az **areiopagos**, a legfelsőbb törvényszék. Tagjai kiérdemesült archonok. Politikai joga: a népgyűlésnek az államra veszélyes határozatait megsemmisíthette.

Politikai perekben a három első osztályból ki-sorsolt 4000 esküdt, **heliasta** ítelt.

A polgárok osztályán kívül állottak az államban a metoikok, védenczek és a rabszolgák, de ez utóbbiakat is védelmezte a törvény.

Solon egyéb törvényei a polgári életet szabályozzák. A gyermekeknek úgy testi mint szellemi kiképzéséről gondoskodnak, hogy az erős testben szép

lélek lakjék. Mindenkinek munkálkodni kell az államban; a gyermekek agg szülőikről csak az esetben kötelesek gondoskodni, ha azok őket jól felnevelték. Solon első sorban az embert s nem a polgárt tartja szem előtt.

Válságos politikai esetek alkalmával azonban minden polgár köteles véleményét nyilvánítani.

Alkotásai befejezése után Solon 10 évre Egyiptom, Cyprus s Kis-Ázsiába távozott.

4. *A tyrannis.*

A patriarchalis királyságot a görög államokban csak nem mindenütt az arisztokratia váltotta fel. De a nép, a mely ipara s kereskedelme révén gazdagodott, az arisztokraták nyomasztó uralmát elviselni nem akarta. A nép élén nagyratörő arisztokrata férfiak küzdöttek, a kik megtörték ugyan az arisztokrátiát, de helyébe saját személyes uralmukat helyezték. Az ily törvénytelen uralom a tyrannis, az uralkodó a tyrannosz.

A tyrannoszok uralma művelődés tekintetében haladást jelent. A nép jogokat nem kapott, de a tyrannosz iparát, kereskedelmét mozdította elő. Fényes udvarában pedig a tudósokat s művészeket látta szívesen.

Sok görög államban, magában Pelopónnesosban is több helyütt állott fenn e kormányforma. A legnevezetesebb tyrannoszok voltak: Periandros Korinthosban, Polykrates Samos szigetén s Peisistratos Athénben.

5. *Athén. Peisistratos. Kleisthenes.*

Solon böcs törvényei Athénben nem vették élét a viszálykodásoknak. A zavarok közepette Peisistratos a szegény hegyilakókra támaszkodva az
560. akropolis ura s Athén tyrannosa lett (560—527). Az arisztokraták kétszer elűzték, de a nép böcs uralkodása miatt mindig visszavitte. Nagy érdemeket szerzett Athén szépítésével s hogy a nép ajkán élő homerosi énekeket rendeztette s írásba foglaltatta.

Peisistratost fiai Hippias és Hipparchosz követték ugyan az uralomban, de mivel atyjok mérsékelt irányát meg nem tartották Hipparchost meg-
510. ölték, Hippiást pedig elűzték (510). Hippias a perzsákhoz menekült.

Az aristokraták és a nép most újból az uralomért versengenek. Kleisthenes a népet segíti dadlra s a timokratiát demokratiává alakítja át (509). Az archonok sorshuzás utján jutnak méltósá- 509. gukhoz. A tanácsosok száma 500, mind a négy osztályból választják, hasonlóképen a 6000 esküdtet, kik ezentúl a nagy bűnökben is ítélnék. Népgyűlést minden hónapban tartottak. Az ostrakismos, cserépszavazat behozatalával pedig Kleisthenes a tyrannis kialakulását gátolta meg.

Isagoras s az eupatridáktól meghívott spártaiak rövid időre ugyan az akropolis birtokába jutottak, de a nép elűzte őket. Azután leverték Spárta szövetségeseit, sőt Euboiában hódítottak is.

E szép eredmények a demokratia megbecsülésére tanították meg az athéniakat.

6. A görög nemzet elszéledése, a gyarmatok.

A dór vándorlás, a kormányformák változása, a pártviszályok, bő népesség s a görögök vállalkozó szelleme időnkint, különösen 800—600 közt K. e. nagy népmozgalmat indított meg Görögországban. A mozgalom kifolyása lett, hogy a görögök gyarmataikkal behálózták nem csak a Földközi tenger egész keleti partvidékét, hanem eljutottak a legnyugotibb tájakra is, míg a nyugoti medenczéből a karthagoiak s az etruszok őket ki nem szorították.

A nevezetesebb gyarmatok Kis-Ázsiában: Ephesos, Miletos, Smyrna, Kolophon, Halikarnassos, Knidos; Afrikában: Kyrene; Sziciliában: Syrakusai, Messina; Italiában: Tarentum, Kroton, Sybaris; Galliában: Massilia s ezeken kívül sok minden felé, a Fekete tenger partvidékén is.

A gyarmatosok nem szüntek meg görögök lenni új hazájukban sem. Magukkal vitték nyelvöket, isteneiket s szokásukat. Az anyavárossal (metropolis) a kegyeletes összeköttetést mindig fentartották. Nem olvadtak össze az idegen népekkel, inkább azokat görögösítették el, mint Sziciliában és Itáliában. A görög műveltség kialakításában a gyarmatok ugyancsak nagy mértékben közreműködtek, mindegyik gyarmat egy-egy művelődési középpont. Éppen ez az, a mi a görög gyarmatokat a phoinikiai gyarma-

toktól megkülönbözteti, a melyek kereskedelmi telepeknél egyebek nem voltak.

7. A görögöket egy nemzetté összefűző intézmények.

Az egész Földközi-tenger környékén elszéledt görög népet egy nemzetnek alig vehetnők, ha az azonos nyelv, vallás, szokások s bizonyos intézmények össze nem tartják. Ilyen intézmények az amphiktyoni szövetkezetek, a delphoi jósló hely s a játékok.

Városokat s vidékeket a m p h i k t y o n i s z ö v e t s é g b e valamely közös isten tisztelete hozott össze. Ezek azután a mellett, hogy közös vallási ünnepeket tartottak, az egymással való érintkezésben is bizonyos kölcsönös jogrendet állapítottak meg. Egyik másik hatással tudott lenni valamennyi görög államra. Így a delphoi amphiktyonia Apollon szentélye mellett s az olympiai, mely Zeus tiszteletére rendezte a nagy játékokat.

A delphoi jósló helyen Apollon papjai a Pythia zavaros beszédéből magyarázták ki a jövőt. A papok összeköttetések révén ismerték a görög viszonyokat, azért kétértelmű feleleteikben arra irányították a kérdezők figyelmet, a mi a görögség szempontjából hasznos vagy kívánatos volt.

A játékokat kezdetben egy-egy amphiktyoni szövetkezet rendezte tagjai számára. Utóbb azonban némelyik, különösen az olympiai játékok oly nevezetesei lettek, hogy azon minden görög állam képviseltette magát. A testi ügyesség (futás, ökölvívás, diskosdobás, ló-, kocsiverseny) bemutatásán kívül a későbbi időben a költők és tudósok is itt olvasták fel műveiket. A győztes jutalma egyszerű olajfa koszorú, a legnagyobb kitüntetés, a mi egy

776. görögöt érhet. 776-tól, a mikor először jegyezték fel a győztesek neveit, a görögök olympiasok szerint számították az időt. Egy olympias 4 év, mert négy évenként tartották a játékokat.

Az olympiai játékok mellett még említésre méltók a nemeai, istmosi s a pythiai.

III. A perzsa háborúk kezdetétől a chaironeai csatáig (500—338).

1. A perzsa háborúk (500—449 Kr. e.)

A háború okai. Dareios, a perzsa nagy — király, midőn a skythák ellenében kudarcot vallott, Thrakia és Makedonia meghódításával kárpótolta magát. E hódítás nem csak szabadságukban, hanem létükben fenyegette a görögöket. Kis-Ázsiában már elnyomták a perzsák a görögöket, most észak, kelet és délről magát a törzsországot fenyegetik. A háború kitörésére meghozta az alkalmat a kis-ázsiai ionok felkelése (500—495).

500.

A Susába rendelt Aristagoras s veje Histiaios, Miletos kényura azt gondolták, hogy a görögök egyesült hatalma felszabadíthatja a gyarmatokat. Histiaios Spártában az első rézre metszett térkép segítségével maga iparkodott ezt bebizonyítani, de segítséget nem kapott. Adott Athén 20 hajót, Eretria 5-öt. Eleinte győztek, felégették Sardest, de viszálykodó, megbízhatlan természetük, utóbb is bukáukat okozta. A perzsák a gyarmatokat elpusztították s újból leigázták. Aristagoras és Histiaios életükkel fizettek. Athén meg a perzsák boszúját vonta magára.

Dareios hadjáratai. 493-ban Dareios vejét Mar-493. donios-t küldötte Athén megbüntetésére. De nem juthatott el Görögországba. Athosnál hajóit a vihar, szárazföldi seregét pedig a thrák törzsek tették tönkre.

490-ben Datis, Artaphernes s Hippias 490. a Kykladokon át jutottak Attikába. Eretriát felégették s Marathonnál több mint 100,000 perzsa harcos szállott partra. A spártaiak későn indultak s így Miltiades vezérlete alatt csak 10,000 athéni s 1000 plataiai harcos tartóztatta fel őket. Az egész világ bámulatára győztek (szept. 12.). Megmentették nem csak Athénnek, hanem egész Görögországnak szabadságát, alkotmányát s műveltségét. Hasztalan kísérelték meg Athén elfoglalását is; kudarczczal távoztak. Hippias útközben meghalt.

Miltiades bukása: Themistokles és Aristeides. Az athéneiek rövid időn belül kimutatták hálátlan-ságukat Miltiades iránt. Midőn a Kykladok ellen vezetett hadjárata nem sikerült, hazaárulással vádolták s pénzbüntetésre ítélték. Minthogy lefizetni nem tudta, börtönbe zárták, hol sebeiben meghalt.

Halála után Themistokles és Aristeides versenyeznek a főhatalomért. Mindketten nagygyá akarják Athént tenni, Aristeides önzetlenül, Themistokles, hogy az első államban első legyen. Aristeides Athén szárazföldi haderejét akarja fejleszteni, Themistokles tengeri hatalommá akarja tenni. Themistokles győz, Aristeidest az ostrakismos eltávolította Athénből. Úgyesen használja most fel Themistokles a perzsáknak egyiptomi elfoglaltságát. A Laurion ezüstbányáinak a jövedelméből 200 három-evezős hajót létesít, tengerészeknek használja a théteket.

485. **Xerxes hadjárata.** Xerxes 485-ben követte atyját s örökölte annak boszúterveit. Megmozgatta egész Ázsiát, több mint 1 millio emberrel s 1200 hajóval támadt Görögországra. A Hellespontoson hidakat veretett, az Athost csatornával vágta át. A görög államok nagyobb része meghódolt, csak Athén és Spárta s néhány kisebb állam készült az ellenállásra. Leonidas spártai király 7000 emberével a thermopylai szorosnál akarta útját állni Xerxesnek. 2 napig sikerült is, csak midőn Ephialtes áruló a hegyi ösvényen átvezette a perzsákat, bocsátotta el a szövetségeseiket s a 300 spártaival és az önként ott maradt 700 thespiaival feláldozta magát. Szép példáját mutatta a hazaszeretetnek s a köteles-ségérzetnek (480).

Az Eurybiades vezérlete alatt Artemision hegyfoknál állástfoglaló görög flotta megtámadta ugyan a vihartól is megczibált perzsa hajóhadat, de kevés eredménnyel. Thermophylai elestével a salamis-i öbölbe vonultak vissza. Athén így védtelen maradt. Lakói Themistokles tanácsára elhagyták; a harcosok a hajókra, az asszonyok, öregek s gyermekek Aigina és Salamis szigetekre költöztek. Egyedül az Akropolist védelmezték, de Xerxes azt rövidesen bevette s az egész várost felégette. Bevégzettnek hitte a háborút, azonban Themistokles csele Salamisnál ütközetre készítette a perzsa hajóhadat. A görögök fényes győzelmet arattak (480 szept. 10). Xerxes gyorsan visszavonult, mert azt hitte, hogy a görögök a Hellespontosnál útját akarják állani.

- Plataiai s mykaléi ütközetek.** A Xerxestől mintegy 300,000 emberrel visszahagyott Mardonios sikertelenül csábította Athént. 479. tavaszán tehát újra megkezdődött a küzdelem. Az elhagyott Athént ismét feldúlták a perzsák. A spártaiak Pausanias alatt

csak ősszel érkeztek meg s ekkor az egyesült spártai s athéni seregek Plataiánál teljesen tönkretették a perzsákat, maga Mardonios is a csataterén maradt. A védelmi háborúk utolsója ez. Még ugyanazon évben Kis-Ázsiában a görögök már támadólag lépnek fel, Mykalénál tengeren és szárazon diadalt aratnak.

A támadó háborúk folytatása. Athén hegemóniája. A görögök, hogy a perzsáktól végleg megszabaduljanak, Pausanias vezérlete alatt a kisázsiai ion gyarmatok felszabadítására indulnak. A győztes Pausanias szabadulni akar az ephorok hatalma alól, a perzsa nagy-királylyal alkudozik. Az ephorok visszahívják, vád alá helyezik. Athéne templomában éhhalállal mul ki. Elbukik a nagy Themistokles is. Az ostrakismus előbb Argosba, majd a spártaiak gyűlölete innen a perzsákhoz úzi. A nagy-király kegyelméből Magnesiában tart fényes udvart s ott fejezi be életét is.

Pausanias bukása után a nagyobbbrészt ionokból álló szövetséges had Aristeidest és Kimont ismeri el vezérékül. A hegemonia így békés úton Athénre szállott (476). 476.

Delosi szövetség. Az utolsó győzelmek. Aristeides a keleti szigetvilágot s a gyarmatokat egy nagy amfiktyoni szövetségbe vonta. A szövetségesek pénzt, katonát és hajóhadat szolgáltatnak. A szövetség középpontja Delos szigete, a vezérállam Athén. A szövetségesek utóbb csupán pénzen váltják meg kötelezettségüket, ekkor alattvalói rangra süllyednek, a pénztár is Athénbe kerül.

Aristeides († 467) halála után Kimon, Miltiades fia a szövetség vezére. Kiszorítja a perzsákat Thrakiából s Chersonesosból, az Eurymedon torkolatánál pedig kettős csatában veri le őket (465). 465. Perzsia teljes megdöntése azonban nem sikerül, az athéneiek nagyon megosztják erejüket. Kimon halála árán a kyprosi Salamisnál vívja ki az utolsó nagy diadalt (449). Perzsia államait össze- 449. tartja, de a görög gyarmatok felszabadulnak.

Eredmények: a) A görögök szabadságukat biztosítják az ázsiai despotismussal szemben. b) Perzsia kiszorul az aigei tengerből. c) Athén tengeri nagyhatalommá lesz. d) A görög műveltség minden téren rohamos fejlődésnek indul.

2. Perikles és politikája.

Athén ügyeit a perzsa háborúk után Xanthipposnak, a mykaléi hősnek a fia, Perikles vezeti. A nélkül, hogy valaha archon lett volna, 30 éven át irányította Athén politikáját. Szónoklataival a népgyűléseket befolyásolta; mint strategos, mint a pénzügy vezetője s mint honvédelmi, építkezési és istentiszteleti ügyekben biztos, egyéb dolgokban is intézkedett. Terve az volt, hogy az összes görög államokat szövetségbe vonja Athén hegemoniája alatt, de ez lehetetlennek bizonyult. Spárta, ki már Kimon korában is irigyelte Athén hatalmát, most újból Athénre támadt. Periklesnek csak áldozatok árán
 445. sikerült a békét 30 évre megkötni (445). A béke értelmében Spártáé a hegemonia Peloponnesosban, Athéné a tengeren.

Perikles, hogy Athént bevehetetlen erősséggé tegye, befejezi a már Themistoklestől épített falakat, összeköti két párhuzamos fallal a várost s a Peiraiost. Így csak tengeren közelíthető meg Athén, de ott védi 300 hajója. A szövetségesek már mind alattvalók rangjára süllyedtek. Az ellenkezni merészkedők szigorúan bűnhődnek (Samos).

Ugyancsak Perikles műve a teljes demokratia kialakítása. A thétek a perzsa háborúk idejében nagy szolgálatot tettek, méltányos, hogy a jogokban is osztozzanak. Az areiopagost megsemmisítette. Mindenki elnyerheti a legmagasabb hivatalt is. A szegények az esküdtszékeknél, a népgyűlésen, a katonaságnál napidíjat kapnak. A legfőbb hatalom a népgyűlés kezében van.

A teljesen élére állított demokratia veszedelmes lehetett, ha a vezetés tulzók kezébe kerül.

3. Athén, mint Görögország szellemi középpontja.

Perikles legfőbb érdeme, hogy Athént a görög tudományoknak s a művészeteknek igazi középpontjává tette. Az athéni nép szépérzékét s izlését annyira kiművelte, hogy a történelem bármely korában is úgy szólva páratlan jelenség. Ezzel Athén kezébe adta az emberiség szellemi vezetését századokon át.

Az építészet, szobrászat és festészet egyaránt legvirágzóbb korát élte idejében. Az építészetben idők folytán 3 styl fejlődött ki: a dór, ion s a korinthusi. Legjellemzőbb sajátásaikat az oszlopfelek tüntetik fel.

Athén művészi alkotásai: a Pnyx, a népgyűlések helye; az Odeion s a Dionysos színház, a Stoa poikilé, melyet Polygnotos ékesített a perzsa háborúból vett jelenetekkel; az Iktinostól épített Parthenon. Ez utóbbiban állott Pheidiasnak, a legnagyobb görög szobrásznak alkotása, az arany és elefántcsontból készített Athenes szobor. Hasonlóképen Pheidias műve az olympiai Zeus szobor.

A Dionysos tiszteletére rendezett ünnepségekből e korban alakul ki a drámai költészet. A tragoedia 3 legkiválóbb mestere: Aischylos, Sophokles és Euripides. A komoediáé: Aristophanes.

A történetírás megteremtői szintén Perikles kortársai. Herodotos a perzsa háborúk, Thukydides a peloponnesosi háborúk megírója. Thukydides folytatója Xenophon.

Anaxagoras a bölcsészetben teremtett meg új irányt. Legfőbb ok gyanánt egy mindenek felett álló lelket vesz fel.

4. A peloponnesosi háború (431—404).

A háború okai. A háborúra okot szolgáltatnak a dór és ion ellentétek, a kormányformák különbsége, legfőképen pedig, hogy mindkét állam, Spárta is, Athén is versenyt az elsőségre tör. Ehez járul, hogy Athén zsarnoki hatalmát már a szövetségesek sem akarják tűrni. A kedvező alkalmat megadja a Korkyrában kitört viszály. Az aristokraták Korinthost, a demokraták Athént nyerték meg. Sikerült a győztes Athén ellen Korinthosnak felingerelni az egész peloponnesosi szövetséget. Erre az egész görög világ két táborra oszlik. Az aristokrata államok Spártát, a szövetségesek s a demokrata államok Athént követik.

Athén hajóhadában s teli kincstárában bizik, Spárta nagy szárazföldi haderejében.

A háború első része a Nikias féle békéig. A háború kölcsönös pusztításokkal kezdődött (431). A spártaiak Attikát dúlják, az athéni flotta 431. a peloponnesosi partokat. Attika lakossága Perikles tervei szerint Athén falai mögé költözött. Védelmi háborúban akarta az ellenséget kifárasztani. Athén összezsúfolt lakossága között azonban kiütött a pestis. A pestis pusztításánál nagyobb baj minden erkölcsi rend felbomlása. Magát Periklest is vád

alá helyezik s elítélik. Még egyszer ugyan a sereg élére állítják, de az elkövetett bűnök helyrehozatalában a halál gátolta meg (429).

A demokratákat most a demagog bőrgyáros Kleon vezeti, míg az aristokraták élén Nikias áll. Perikles mérsékelt demokratiája, csőcselék uralkommá, ochlokratiává lesz. Az erkölcsök nagy elvadulását látjuk mindkét részen, a mit Mytilene és Plataia esetei igazolnak.

A háború további folyamán sikerült Kleonnak Sphakteria szigetén 420 spártait foglyul ejteni. A spártai Brasidas azonban kiköszörüli a csorbát Amphipolisnál. Győznek a spártaiak, 422. de úgy Kleon mint Brasidas életüket vesztik (422).

A kimerült felek közt Nikias létrehozta a 421. nevéreól nevezett békét 50 évre (421). Minden a háború előtti állapotban marad.

Az állami és az erkölcsi élet romlása; sziczi-liai vállalat. Az athéni államot megrontották a demagogoktól előidézett pártviszályok, az erkölcsi életet a sophisták. A sophisták (Protagoras, Gorgias) hadat izentek az igazságnak, vitatkozási ügyességgelkel jót és rosszat egyaránt védelmeztek. Az erkölcsök romlását megakarta gátolni az ókor legnagyobb bölcsésze Sokrates, ki az erények kövését sürgette. A mindenható s mindenütt jelenlévő isten legfőbb tiszteletét a jó cselekedetekben látta. Polgártársai az ifjuság megrontójának tartották, méregpohárra ítélték (399).

A zavaros állapotok kedveztek Alkibiades terveinek. A nagy eszű s szép külsejű Alkibiades a hatalom megszerzéséhez a háborút tartotta szükségesnek. Rávette tehát a polgárokat, hogy segítsék meg 415. Egéstát Syrakusai ellen. 415 derekán 134 hajóval 36.000 ember indult el Szicziáliába Alkibiades, Nikias s Lamachos vezérlete alatt. De még mielőtt rendelkezési helyökre értek volna, Alkibiadest Italia partjairól visszahívták s a Hermes szobrok megcsonkítása miatt vád alá helyezték. Alkibiades Spártába menekült. Távozása bénítólag 414. hatott a csapatra. Nikiás 414-ben megtámadta Sirakusait, némi előnyöket vívott is ki, de mindent megváltoztatott a spártai Gylippos megérkezése. A spártaiak Gylippost Alkibiades biztatására küldötték el. Az athéneiek szintén küldöttek Demosthenes alatt segítséget, de mit sem használt. Gylippos ten-

geren és szárazon győzött (413). Az athéni vezéreket ^{413.} lefejezték, a sereg a kőbányákban veszett el.

A peloponnesosi háború vége. Alkibiades, hogy Athént még jobban megalázza, megszállta a spártai sereggel Dekeleiót, az attikai fellelővárat. Maga pedig Athén keleti gyarmatait izgatta elpártolásra. Végül veszély fenyegette Athént, különösen midőn Tissaphernes perzsa helytartót arra is rávette, hogy a spártai hajóhad legénységének a zsoldját kifizesse.

Azt gondolta most, hogy eleget bűnhődött már Athén, megmentésére vállalkozott. Megdöntette ugyan még Athénben a demokrátiát, de csak azért, hogy ennek a helyreállítása is az ő érdemét növelje. A Samosnál horgonyzó atheni flottát megnyerte, hasonlóképen Athén részére hódította a kis-ázsiai satrapát. Erre a Propontisban háromszoros győzelmet nyer Spárta felett s diadallal vonul be a Peiraiosba (408).

408.

Spárta hadai élére Lysandroszt állította. Ez hazája részére hódította az ifjabb Kyrozt, a perzsa helytartót s megállította Athént diadalában. Athén maga siettetette bukását, midőn alvezérei hibája miatt (Notion) a nagy eszű Alkibiadest száműzte. Az évekig húzódó háborúban az athéni Konon győz még egyszer az arginosai szigetek mellett (406), de a háború utolsó csatájában az Aigospotamosnál Lysandros teljesen megsemmisítette az athéni hajóhadat. Athén ellenállani többé nem bír. Lysandros a tengeren, Agis király a szárazföldön ostromolja. A pártharczoktól különben is szétmarczangolt s kiéhezett város megadja magát (404). Falait lerombolják, hajóit 12 kivételével ki- ^{404.} adja, szövetségeseit felszabadítja, maga belép a spártai szövetségbe. Lysandros megváltoztatja Athén alkotmányát is, ettől kezdve 30 olygarcha kormányozza.

Nagy következményei vannak a 27 évig tartó háborúnak. A béke s egyetértés többé helyre nem áll, a görög államok folyton viszálykodnak. Spárta újból a főuralom birtokába jut, de a Lykurgosi szervezet rovására. Vége van Athén politikai hatalmának, de a szellemi vezetés továbbra is az övé.

5. Spárta hegemoniája.

Athén felszabadulása. Spárta győzelme után a görög államokban oligarchikus kormányt állított fel.

Ezekre mindenütt a Spártától odarendelt felügyelők, ugynevezett *harmostok* vigyáztak. Kormányzásuk olyan másfelé is, mint Athénben. Itt a „30 t'yranno s” százával végezteti ki a néppárt hiveit, valamint a sykophantok feljelentésére a gazdagokat. Sokakat számüznek, mások pedig önként menekülnek. A Thebaiba menekült *Thrasyllos* összegyűjti a menekülteket, megszállja a Peiraiost, szétveri a zsarnokok csapatát, a harminczak feje *Kritias* elesik (403). A népuralom minden nagyobb rázkództatás nélkül helyreáll. Megnyugszik a változásban Spárta is.

„**Anabasis.**” **Spárta háboruja Perzsia ellen.** A peloponnesosi háború oly katonaosztályt teremtett meg, mely a harczolást mesterségnek tartotta és zsoldért bárkinek a szolgálatába állott. Kapóra jött ez az ifjabb *Kyrosnak*, a ki bátyjának *Artaxerxes Mnemonnak* uralmát akarta megdönteni. Össze is gyűjt vagy 100 ezer ázsiai harczost s felfogad mintegy 13 ezer görögöt. *Kunaxánál* ütközik meg a nagy-király seregével, a görögök 401. győztek, de *Kyros* elesett (401). A perzsa birodalom oly gyöngye, hogy a magára maradt, ellenséges népektől körülvevett s *Tissaphernes* cseleitől háborgatott 10 ezer göröggel eléri *Xenophon* Trapezosnál a tengerpartot. A fel és visszavonulást maga *Xenophon* örökítette meg. (Anabasis).

Tissaphernes olykép akar a görög segítséért boszút állni, hogy a kis-ázsiai ion gyarmatokat támadja meg. Ezek Spártától kérnek s kapnak segítséget. A spártai vezérek győznek. A sánta *Agessilaos* király már Perzsia megdöntéséről gondolkodik. Mindent megváltoztat a perzsa pénz. *Tissaphernes* Spárta ellen az Athén-, Argos-, Thébai- és Korinthosból álló szövetséget létesíti. A szövetségesek Spártát a szárazföldön *Haliartosnál*, tengeren az athéni *Konon* vezérlete alatt *Knidosnál* verték le. Athén hozzáfog a tengeri szövetség alakításához s perzsa pénzen felépítteti a hosszú falakat. Spárta kétségbeesésében *Agessilaost* hívja vissza, 394. ki szárazföldön győz ugyan *Koroneiánál* (394), de tengeren nem mérkőzhetik Athénnel.

Spárta megfeledkezik ekkor a hellenismus érdekeiről, pusztán főuralma lebeg szemei előtt. Súsába küldött követe kikoldulja a nevéről elnevezett antalkidasi békét (387). A békét a nagy-

király diktálja, nem mint egykor Kimon. A béke értelmében minden görög állam szabad és független. Szövetségeket létesíteni nem szabad, Athén is elbocsátja szövetségeseit. A béke megtartására Spárta s a nagy-király ügyelnek fel. Perzsia Kis-Ázsiát és Kyprost kapja jutalmul s a jogot bármikor beavatkozni a görög államok ügyeibe. Spárta ily gyakorlat árán marad a hatalom birtokában.

6. Thebai hegemoniája.

Az antalkidási béke urrá tette Spártát Görögországban. Hatalmát arra használja fel, hogy a szövetségeket megbontsa s aristokratikus kormányokat állítson fel (Chalkidike, Olynthos). Phoibidas csellel elfoglalta Thebai fellegetvárát Kadmeiat is s a spártai őrség az oligarchákkal 4 évig sanyargatta a várost. De 379-ben az Athénbe menekült demokráta Pelopidas s az otthon maradt Epameinondas s élükön felszabadították Thebait s a város uralmát egész Boiotiára kiterjesztették. Boiotia nevében akarják az antalkidasi békét is elfogadni. E miatt kerül háborúra a dolog Spártával.

Kleombrotos Boiotiába vonul, de Epameinondas a ferde csatarend alkalmazásával Leuktránál elhatározólag megverte (371). Ezzel kezdődik Thebai hegemoniája; felügyl ezentul az antalkidasi béke megtartására Spárta helyett. Epameinondas négyszer vonul Peloponnesosba, felbontja a szövetséget, felszabadítja Messeniát Spárta uralma alól. Negyedízben Mantineinánál (362) életével váltja meg a győzelmet.

Ugyanazon időben Pelopidas északon harczol. A pherai tyrannosnak, Sándornak leverésével felszabadítja Thessaliát. Makedonia kezesül küldi Thebaiba Fülöpöt, a király fiát. Harmadik hadjáratában Kynoskephalainál vesztí életét (364).

Thebai hatalma a két férfi személyéhez fűződött. haláluk után a hegemonia kisiklott Thebai kezéből. Epameinondas és Pelopidas voltak az utolsók, kik nemzeti alapon kísérlették meg a görögöket egyesíteni. Az egyesítést a jövőben egy idegen hatalom, Makedonia viszi végbe.

7. Makedonia emelkedése. Hellas egyesítése.

Az Aigei tengertől és Thessáliától északra fekvő Makedonia akkor kezd szerepet játszani Fülöp

359. (359—336) király uralkodása idejében, midőn Hellasban a legnagyobb zavarok vannak.

Fülöp király Epameinondas házában ismerkedett meg a görög műveltséggel, a görög állapotokkal s a hadiszervezettel. Nagyon jól hasznára tudta utóbb az itt szerzett ismereteket fordítani, hogy Görögországot Makedonia hatalma alá hajtsa.

Trónfoglalása után első dolga volt Makedonia hatalmát megállapítani. A belső zavarokat legyőzve helyreállítja a rendet. Hatalmas sereget alkot (Phalanx). Országá határait kiterjeszti s biztosítja azokat a szomszéd népek támadása ellen. Elfoglalja Chalkidike görög gyarmatainak egyik-másikát, hogy tengerpartra tegyen szert.

A delphoi amphiktyoniától Phokis ellen indított szent háború alkalmat ad Fülöpnek, hogy Görögország ügyeibe avatkozzék. Apolló nagy tisztelőjének mutatja magát, Phokist feldúlja. Jutalmul az amphiktyoni tanácsban Phokis szavazatát kapja, ezzel alkalmat s jogot a görög ügyekbe magát beletartani. A thermophylai szoros megszállását megátolta egy athéni hadosztály.

Az elfajult görögök távolállanak attól, hogy Fülöpöt szándékában gátolnák, sőt észre sem veszik célját. Az egyetlen Demosthenes, a nagy athéni szónok az, a ki minden igyekezetét és tehetségét arra használja, hogy a görögöket felrázza tétlenségökből (Philippikák). Demosthenes kikerülhetetlennek látja Fülöppel a küzdelmet, épen ezért az egyetértést sürgeti. A hatalmas Olynthost az atheneiek nem menthetik már meg, de az Athen vezérlete alatt létesült szövetség (Korinthos, Megara, s több sziget) megmenti Byzanczot.

A görög ügyekbe való beavatkozásra keres most új alkalmat. Megteremti ezt a számára Aischines, a megvesztegetett szónok. Szent háborút indítat a lokrisi Amphissa ellen s annak a vezetését Fülöpre bízhatja. Fülöp azonban nem megy Amphissa ellen, hanem Közép-Hellas kulcsát Elateiát foglalja el. Sikerül ekkor Demosthenesnek Athén és Thebai közt szövetséget létesíteni. De a szövetségek Chaironeiánál csatát vesztenek (338). Fülöp Thebait megbünteti, Athénnel szemben megelégszik, hogy szövetségébe áll. Miután a peloponnésosi szövetséget is megbontotta, a görög államokat gyűlésre hívta meg Korinthosba. A korinthosi gyűlésen (337) magát a perzsák ellen indítandó háború fővezérévé választatta.

Hellas egyesül, de az egyesítést idegen hatalom viszi végbe, a mely a szabadság helyébe saját kardját helyezte.

IV. Görög-makedon korszak (336—146).

1. Nagy Sándor hódításai s ezek következményei.

Fülöp a perzsa háborúra való előkészület közben orgyilkos törének esett áldozatul. Terveinek örököse az Aristotelestől nevelt 20 éves Nagy Sándor (336—323). Nagyratörő szellem, kiváló hadvezér, hű barát. 336.

Sándort első útja Görögországba vitte, hol a korinthusi gyűlésen atyja hadvezéri méltóságát magára ruháztatta, aztán az illyrek s geták mozgalmával szemben biztosítja a határokat. A híre, hogy Sándor meghalt, a görögök fellázadtak. Gyors megjelenésével elfojtja a lázadást, Thebait feldúlja, de Athénnek megkegyelmez (335). 335.

Mi sem áll most útjában a hadjáratnak. 334. 334. tavaszán kel át a Hellespontoson Kis-Ázsiába 30,000 gyalogossal, s 5000 lovassal. Trója romjain, hogy a görögöket megnyerje, Homeros istenei tiszteletére nagy harczijátékokat rendez. Szétveri azután a satrapáknak időközben összegyűlt csapatait a Granekos folyónál. Innen délre vonul s biztosítja maga számára a kis-ázsiai görög gyarmatokat. Délről északra megy Phrygiába, a hol Gordionban szétvágja kardjával a híres csomót. Innen délre fordul s átkel Syriába. Itt veszi a hírt, hogy III. Dareios Kodomannos hátba fogta. Visszaforrul s az issosi síkon szétverte a félmilliónyi perzsa sereget (333). Dareios nem üldözi, hanem meghódoltatva Syriát s Phoinikiát (Tyrus) Egyptomba megy. Egyptomban szabadítóként fogadják, az Ammon oázison a papok Ammon fiának nyilvánítják. A Nilus-delta egyik ágánál Alexandriának vetette meg alapját. 333.

Két évet vett mindez igénybe, a mely idő alatt Dareios vagy egy milló főből álló csapatot szedett össze. Nem volt azonban ez óriási seregnek egy Sándorhoz hasonló nagytehetségű vezére, nem volt meg továbbá a seregben az egyetértés s hiányzott az egységes vezérlet, mi főerejét képezte a különben is sokkal lelkesebb görög-makedon seregnek. Innen van azután, hogy Sándor 47,000-nyi seregével a

331. Tigrisnél *G a u g e m a l a* és *A r b e l a* mellett ismét győz (331). Nincs többé mi útját állja. Babylon, Susa, Persepolis egymásután nyitják meg kapuikat, hogy kincseikkel a győzőnek kedveskedjenek. Persepolist, hogy visszaadja Athénért a kölcsönt, felégettette.

Dareios észak felé menekült, hol Bessos satrapa megfojtotta. Sándor Bessos nyomán Arián, Arachosián és Baktrián át az *O x u s i g*, majd a *J a x a r t e s i g* jutott, mellette várost alapít (*Alexandria ἡ ἐσχατῆ*); ugyanezt teszi többfelé a kereskedelem emelésére. A kézrekerült Bessost Dareios fivérének adja át, ki kegyetlen kínzások közt végezteti ki. Sándor pedig ez időben borozás közben megöli *K l e i t o s* barátját (328), ki a Graneikosnál életét mentette meg.

327. 327-ben alkalma nyílik Sándornak India gazdagságával is megismerkedni. *T a x i l e s* segítségül hívja *P o r o s* ellen. Porost legyőzi, de vitészségét megbecsüli, visszaadja országát. Az indus völgyéből átszeretne menni a Ganges völgyébe, de katonái a Hydaspes folyótól visszatérni kényszerítik. Így azután tervét, India kikutatását kénytelen abba hagyni. *N e a r c h o s t* az Indus torkolatánál hajóra ülteti a sereg egy részével, hogy kutassák ki a tengert. Maga *G e d r o s i a* homoksivatagjain át véve útját rettenetes fáradalmak után felére olvadt sereggel 324. érkezik Susába (324).

Susában végre hozzáfoghatott nagy műve méltó befejezéséhez. A győzőket és legyőzötteket egy nagy világbirodalomban akarja összeolvasztani egy néppé. Maga jó példával megy előre, nőül veszi Dareios leányát, 10,000 katonáját pedig perzsa nőkkel házassítja össze. Az egész birodalomban a görög műveltség lenne az uralkodó, de megtartja a perzsa intézmények közül is azt, minek a czélszerűségét belátja, így a mi a birodalom szervezésére, igazgatására vonatkozik. A birodalom középpontjává *B a b y l o n t* teszi, hol maga a nagy- királyok példájára keleti udvart tart.

Sokan a makedoniaiak közül félreértik nemes szándékát. A zugolódókat *K r a t e r o s s a l* hazabocsátja. Tovább szövi nagy terveit: Arábiát körülhajózni, a birodalomban szétszórt görög városokat jó utakkal kötni össze. De a legnagyobb tevékeny- 323. ség közt a halál éri utól Babylonban (323). Még csak 32 éves volt.

2. Nagy Sándor birodalmának a fölbomlása.

Nagy Sándor „a legméltóbbat“ jelölte ki utódjának. A sereg és a nép Sándor utószülött s hasonló nevű fiát ismerte el urának. A birodalom kormányzását a tábornokok maguk között osztották fel. A birodalom egysége azonban rövid ideig tartott. A tábornokok a kormányzásukra bízott részek függetlenítésére töreksenek. A kitört harcok következménye, hogy N. Sándor birodalma 3 nagy részre: Egyiptom, Syria és Makedóniára s több apró államra bomlik.

Igy bár a birodalom azon részekre szakadt, a melyekből alakult, N. Sándor munkája kárba nem vészett. A görög műveltség hatását hosszú időn át érezteti Kelettel, de viszont Kelet is hatással volt amarra. Különösen látható ez a művészeti alkotásokon. E hellenistikus korszak művelődési központja Alexandria. Alexandria válik ki könyvtárával, muzeumával s tudományos intézeteivel.

A görög nyelv marad uralkodó az udvaroknál, a kormányzásban s a műveltek társalgásában.

Egyiptomban a Ptolomaiosok uralkodtak s teremtetek meg igazi művelt életet. Kleopatrának, az utolsó Ptolomaiosnak halála után római provincia lesz (30 K. e.).

30.

Syriában Seleukos Nikator tábornok utódai a Seleukidák uralkodtak. Uralmuk kezdetben az összes ázsiai részekre kiterjedt, utóbb azonban birodalmuk több részében független királyságok alakulnak. Így Pergamon a tudománykedvelő Attalidák székhelye.

Makedonia Görögországgal egyetemben Antigonos Gonatos tábornoknak s utódainak jutott osztályrészül. A görögök megpróbálták ugyan több ízben, hogy kivívják szabadságukat, de sikertelenül. Az achai és aitol szövetségek maguk is versengenek egymással s egymás ellen idegen szövetségek után kapkodnak. A pártoskodás utóbb is végleges bukásukat okozza. 146-ban Kr. e. Róma terjeszkedő hatalma véget vet úgy Makedonia, mint Görögország szabadságának. Az utóbbi Achaja néven lesz Róma provinciája,

Róma ugyan kardjával megsemmisítette a görög szabadságot, de a görög szellem előtt mint legyőzött hódol meg.

C) Róma története.

BEVEZETÉS.

Itália földrajza.

Itália neve alatt Európának az Alpoktól dél felé huzódó csizmaalakú nagy félszigetét értjük. Politikai tekintetben a rómaiak az északi részt csak Augustus korától fogva számították Itáliához. A hosszú félszigeten az Apennin hegység, mint gerincz húzódik végig. S a hegység alakulása okozta, hogy a történelmi súlypont a nyugati s nem a keleti felére esik a félszigetnek. Keleten meredeken szakad a tengerbe s csak imitt-amott szakítják meg csekély jelentőségű folyók. Nyugatnak lejtőssodik s a tengerparton egészen ellapul. A földművelésre alkalmas etrusiai, latiumi s campaniai síkságokat bővebb vízű folyók (Arnus, Tiberis, Volturnus) öntözik. Alkalmas kikötők s a Tyrrheni-tenger szigetei a nyugati part jelentőségét még emelik.

Az egész félsziget a következő 4 részre oszlik:

1. Felső-Itália a Makra és a Rubicon folyókig. Vidékei: Gallia cisalpina, melyet a Padus G. cispadanára és G. transpadanára oszt; Liguria és Venetia.

2. Közép-Itália délre a Silarus és a Trentóig. Keleten Etruria, Latium s Campania, nyugaton Umbria, Picenum s Samnium terülnek el.

3. Alsó-Itália vagy Nagy-Görögország a keleti félszigeten Apulia és Calabriával, a nyugatin Lucania s Bruttium-mal.

4. Szicília és a szigetek.

Itália népei.

Itália lakossága északról vándorolt délnek, azért a legrégebb lakosságot délen kell keresnünk. 3 fő-törzset különböztetünk meg.

1. Japygok Apulia és Calabriában. Származásuk nem biztos, rokonok lehettek a görögökkel, mert gyorsan összeolvadtak velök.

2. Az etruskok Etruriában. Indoeurópai fajú nép, magukat Rasennak-nek nevezik, a görögök Tyrrhen néven említik. 12—12 városból álló szövetségeket alkottak. A rómaiak vallására s alkotmányára, építészetére s egyéb intézményeire is befolyással voltak.

3. A legnagyobb jelentőségre jutott néptörzs az

ó-itáliai a félsziget középrészét lakta. A hegyvidéken laktak az umber-sabell népek, a síkságon a latinok. Az ó-itáliai törzsek a görögök közeli rokonai, fejlődésük első korszakát együtt élték át.

Az umber-sabell törzsek baromtenyésztéssel s földműveléssel foglalkozó egyszerű természeti népek. Nagyobb törzseik: a sabinok, umberek, volskok s a samnitok. A sok apró törzs a szent tavasz (ver sacrum) fogadalmának a következménye.

A latinok Latiumot, a síkságot lakták, de valamikor a son név alatt a nyugati partok egész mentén elterjedtek, sőt a siculo Sziciliában is. Szétszórt falvaik olyan amphiktyon-féle szövetségben egyesültek. A szövetség középpontja az arx vagy capitolium volt, a hova háború esetén kincseiket rejtették. Az arx képezte a későbbi városnak a magvát.

Egész Latium falvai kereskedhettek egymással (ius commercii) és érvényes házasságot köthettek (ius connubii). A latin ünnepeket (feriae latinae) Jupiter Latiaris tiszteletére Alba-Longa-ban tartották.

Az említett autochton népeken kívül laktak még délen gyarmataikban a görögök, északon az iber származású ligurok, a kelta gallok s az illyr fajú venetek és istrok.

A római történelem korszakai.

I. A város alapításától a köztársaság alapításáig (753(?)—509 Kr. e.).

II. A római alkotmány kifejlődése; Itália meghódítása (509—264 Kr. e.).

III. A pún háborúk; a világuralom megszerzése (264—133 Kr. e.).

IV. A forradalmak ideje; az egyeduralom meg alapítása (133—31 Kr. e.).

V. A császárok uralma (Kr. e. 31—476 Kr. u.).

I. A város alapításától a köztársaság alapításáig. (753—509).

1. Róma alapítása.

A Trójából menekült Aeneas Latium partján kötött ki s itt nőül vette Lavinius király leányát. Fia Ascanius vagy Julius alapította Alba-Longát, a hol utódai uralkodtak. Az utódok

egyike Amulius bátyját Numitort megfosztotta a tróntól, leányát Rhea Silvát pedig Vesta szűznek szánta. Rhea Silvia azonban Mars istentől ikreket szült: Romulust és Remust. Amulius az ikreket a kiáradt Tiberbe tétette ki, hogy elpusztuljanak. Egy nőstény farkas azonban a kisdedeket addig táplálta, míg Faustulus pásztor rájuk nem akadt. Ez nejével Acca-Larentiával Romulust és Remust felnevelte. A felserdült ifjak megtudva származásukat nagyatyjukat Numitort a trónra visszahelyezték. A helyen pedig, a
 753. hol őket találták, várost alapítottak (753). Romulus civakodás közben Remust megölte, s a várost saját nevééről Rómának nevezte.

A város alapításának a meséje el nem fogadható. Tény az, hogy a Tiberis mentén ott, a hol az 9 domb közt folyik s a meddig az hajózható, város keletkezett. Az alapító a Ramnes, Luceres s a Tities törzs lehetett. Az első kettő római, a harmadik sabin eredetű.

A balparti 7 halom (Palatinus, Capitolinus, Quirinalis, Viminalis, Esquilinus, Caelius s Aventinus) közül a Palatinus és Quirinalis népesült be először. E két község egyesült várossá s építette fel a közös szentélyt a Capitolinus halmon. A három halom között lévő tért használták piacznak (Forum Romanum).

2. Róma királyai.

Rómában a legenda szerint 240 éven át királyok uralkodtak. Romulus az első király benépesíti és szervezi az államot, megalapítja a senatust. Numa Pompilius a vallásos intézményeket rendezi. Tullus Hostilius Alba-Longát foglalja el (Horatiusok és Curiatiusok) s lakóit Luceres néven a Caeliuson telepíti le. Ancus Martius alapítja Ostia kikötőt, megerősíti a jobb parton a Janiculus halmot, a legyőzött latin helységek lakóit (plebs) az Aventinuson telepíti le. Az Etruriából származott Tarquiniusok elseje Tarquinius Priscus nagy építkezéseivel (cloakák, circus maximus, forum), a latinok, sabinok és etruskok legyőzésével szerzett érdemeket. Servius Tullius alkotmányt ad Rómának. A hetedik és utolsó, Tarquinius Superbus biztosítja Róma uralmát
 509. Latium felett, de zsarnoksága miatt elűzték (509 Kr. e.)

A királyok korának a története mesterséges összeállítás. Nevöket és uralkodásuk idejét nem tud-

hatjuk. Szembetűnő a békés és harcziás királyok váltakozása s hogy mindegyiknek részt juttatnak a római állam kiépítésében. Bizonyos, hogy a Tarquiniusok uralkodtak, hogy a város a 7 halomra kiterjedt már a királyok korában s hogy a jobb parti Janiculummal a karóhid (a pons sublicius) kötötte össze.

Tény a plebs betelepődése, a Latium fölött való hegemonia s az alkotmány alapjainak a lerakása.

3. A rómaiak vallása.

A rómaiak vallásának jellemző sajátága a gyakorlatiasság. Isteneiket a szerint becsülték meg és tisztelték, a mennyiben rájuk szorultak. Vallásos nézeteik kialakulására korán befolyással voltak az etruskok. Itáliai istenségek: Janus, Saturnus, Jupiter, Mars (Quirinus), Juno, Vesta, Ceres, Minerva. Utóbb isteneiket azonosaknak tartották a görögökével s a görög mondakört rájuk is alkalmazták. A család védő szellemei a Penates és a Lares voltak. Elvont fogalmak személyesítései gyanánt pedig Iuventus, Virtus, Fortuna, Victoria stb. fordulnak elő.

Papjaik: a pontifexek, flamines, salii s a fetiales. A hit az volt, hogy a papok irányítani is tudják az istenek akaratát. A családfőnek azonban nem volt szüksége a papokra az áldozatok bemutatásánál. Kiváltságos állást élveztek a Vesta szűzek, kik a Vesta templom tűzére ügyeltek. A rómaiak minden fontosabb mozzanatnál megtudakolták az istenek véleményét. Ily alkalmakkor a jóslásokat az augurok s a haruspexek végezték.

4. A legrégebbi alkotmány.

Róma jogot élvező lakosságát a 3 tribus (törzs): Ramnes, Luceres s Tities tagjai alkották. Ezekre, a patriciusokra terjedt ki a populus Romanus elnevezés. A 3 tribus 30 curia-ra, 300 gens-re (nemzetség) s 3000 familia-ra (család) oszlott. A családfők (pater familiae) gyakorolták a comitia curiaticában a politikai jogokat, hatalmuk a családban korlátlan volt, vele szemben a család tagjainak semmiféle személyes vagy birtokjoguk nem volt. A mi a családban a családfő, az volt az államban a király. Hatalomköre hármas: legfőbb bíró, pap és hadvezér. Tanácsadó testületként szerepel mellette a senatus, a melynek tagjait kezdetben a legöregebbek, később

a nemzetségek fejei közül nevezte ki a király. Trón-
üresedés esetén a senatus választotta saját kebelé-
ből 5—5 napra az *interrex*-et. A polgárok körén
kívül estek a *clienses*, kik valamely patricius véd-
nöksége (*patronus*) alatt állottak. A latin községeknek
legyőzött s Rómába telepített utódai képezték a nem
polgárok tömegét, a *plebs*-et.

A patriciusok legnagyobb terhe a katonáskodás
volt. Minden család egy gyalogost s minden *gens*
egy lovast állított ki.

A plebeiusok szaporodó száma veszélylyel fe-
nyegette az államot, azért a Servius Tulliusnak tulaj-
donított alkotmány vagyon szerint 6 osztályba (*classis*)
soroz be patriciust s plebeiust egyaránt. A vagyon
szerint állapítja meg kinek kinek fegyverzetét is. A
classis népe centuriákban oszlik meg.

A Servius Tullius-féle timokratikus alkotmány
vázlata:

Classis	Centuriák száma	Vagyon assokban	Arma. Védelmi fegyverek	Tela. Támadó fegyverek
1.	80 c. gyalogos 18 c. lovas	100000	galea, cly- peus, ocreae, lorica	gladius, hasta
2.	20 c. gyalogos 2 c. fabri (kéz- műves)	75,000	galea, scu- tum ocreae	
3.	20 c. gyalogos	50,000	galea, scutum	
4.	20 c. gyalogos 2 c. tubicines (zenész)	25,000	scutum	
5.	30 c. gyalogos	11,000	—	fundae
6.	1 c. capite censi (tartalék)	11,000- nél ke- vesebb	—	
	Összesen 193 cen- turia			

Servius Tullius alkotmányának 3
féle a célja: 1. slegfőbb a katonai, mert ezután a

centuriák alkotják a haderőt, még pedig a fiatalok (iuvenes, 17—45 év.) 2 legióját s az öregek (seniores 46—60 év.) 2 legióját. 1 legio = 42 centuria = 4200 ember. 2. a pénz ügyi, mert az adót (tributum) kiki vagyona szerint fizeti. Mindenkinek vagyonát 5 évenként megbecsülték (census) s akkor mindenkit beosztottak a classisok valamelyikébe. 3. a politikai, mert ezen túl centuriák szerint szavaznak, a comitia curiákat háttérbe szorítják a centuriákat. A plebs politikai joga azonban csak alaki, mert a centuriáknak több mint fele (98) az első osztályra esett.

II. A római alkotmány kifejlődése ; Itália meghódítása. (509—264 Kr. e.)

1. A köztársaság megalakulása.

Tarquinius Superbus mellőzte a serviusi alkotmányt s a legnagyobb zsarnoksággal uralkodott. Patricius és plebeius egyesülnek a zsarnok ellen, kiűzik s megalkotják az aristokratikus köztársaságot (509).

509.

A király hatalmköre több hatóság közt oszlik meg. Az egy évre választott 2 consul-ra szállott a király összes hatalma kezdetben, a főpapit kivéve. Csakhogy tetteiért felelősséggel tartozott s halálos ítéletekben meg kellett engedni a néphez való felebbezést (provocatio). Akirály főpapi hatáskörét a rex sacrificulus-ra bízta, de alárendelték a pontifex maximusnak. A későbbi időben a consuli hatalom rovására a praetori s a censori hivatalt állították fel. A praetor vette át a consulnak legfőbb bírói hatalmát. Segédei voltak az aedilek, az ünnepi játékok rendezői. A censor végezte a censust, ügyelt fel az erkölcsökre (regimen morum), egészítette ki a senatust (lectio senatus), kezelte az államjavakat. A consul segédei voltak a bűnyomozók, a quaestorok, de utóbb hivataluk jelentőségben emelkedett, mert az állami kincstár és levéltár kezelését vették át. Nagy bajok idején, ha gyors s egyöntetű intézkedés vált szükségessé az államban, a consulok helyét a korlátlan hatalmú dictator foglalta el. Hivatalában legfeljebb 6 hónapig maradhatott, tetteiért felelősséggel tartozott. Segéde volt a magister equitum.

A 300 tagból álló senatuson nyugodott az államhatalom súlypontja, a melynek tagjai közé most a patriciusokon kívül plebeiusokat is vettek

fel (patres [et] conscripti). A senatus készítette a törvényjavaslatokat, erősítette meg a népgyűlés határozatát s ellenőrizte a törvények végrehajtását.

A comitia centuriata-ban választották a consulokat, fogadták vagy vetették el a törvényeket. A c. curiatak elvesztették korábbi jelentőségüket.

A consularatus, a censori, a praetori s az aedilisi hivatalok curulisi hivatalok, mert viselőik hivatalban a sella curulist használhatták. E hivatalokat csak patricius nyerhette el.

Küzdelmek az elűzött királylyal. Tarquinius Superbus nem akart méltósága elvesztébe megnyugodni. Először a patricius ifjak esküdtek érdekében össze, de L. Junius Brutus consul felfedezte a bűnösöket, valamennyit, köztük saját fiait is halállal sujtotta. Eredménytelen marad a Tarquinii s Veii városok segítségével indított hadjárat is. Nagyobb veszély fenyegette Rómát, midőn Porsenna, Clusium királya kísérelte meg az elűzött király visszahelyezését. Horatius Cocles, Mucius Scaevola s Cloelia hőstettei azonban meggyőzték ezt is, hogy Róma a Tarquiniusokról hallani sem akar. Utoljára még a latinok fogtak érdekében fegyvert, de az első dictator (Titus Laertius) ezeket is leverte.

2. A plebs kivándorlása a szent hegyre. Pártküzdelmek.

A plebeiusok a gyakori katonáskodás következtében adósságokba verték magukat. Az adóstörvények pedig nem csak az adós vagyonát, hanem magát az adóst s családját is kiszolgáltatták a hitelezőnek. Midőn a patriciusok nem voltak hajlandók a szigorú adóstörvények enyhítésére, sem a közlegelőkből (ager publicus) nem akartak a plebsnek juttatni, az Anio mellett levő szent hegyre vonultak (secessio plebis in montem sacrum), hogy ott új várost alapítsanak. Menenius Agrippa azonban ismert meséjével megengesztelte őket s midőn védelmőkre a tribunatust kapták, visszatértek a városba.

A 2 tribunus (később 5, majd 10) plebeiusi hasonmása volt a 2 patriciusi consulnak, személyök szent és sérthetetlen. Azt a jogot kapták, hogy a plebeiust megvédelmezhessék bármely hatóság erőszakoskodásával szemben (ius auxilii). Ebből fejlődött ki a tribunok többi joga: a ius intercessionis, hogy a nekik nem tetsző senatusi

határozatok s hatósági parancsok végrehajtását meggátolhatták. *Jus prensionis*, hogy a nekik ellenszegülőket elfoghatták, sőt halálra ítéltethették. *Jus agendi cum plebe*, hogy a népet a *comitia tributá*kba összehívhatták s ott határozatokat hozhattak (*plebescita*).

A tribunusok segédei voltak a *nép-aedilek*, kik a vásári forgalomnak voltak felügyelői s hatáskörükbe tartozott továbbá a középületekre s más egyebekre való rendőri felügyelet.

A tribunatus felállítása nem simította el a patriciusok s plebeiusok közt lévő ellentétet, sőt kiélesítette. A patriciusok consulaik, a plebeiusok tribunaik vezérlete alatt harczoltak egymással. Az elkeseredett harczot megvilágítják a következő esetek.

Gn. Marcius Coriolanus nevű vitéz patricius egy éhínség alkalmával a senatusban csak az esetben javasolja a nép közt a gabonakiosztást, ha az tribunusairól lemond. A tribunusok a tribusi gyűlés elé idézték, a hol ugyan nem jelent meg, de távollétében száműzték. Egyenesen a volskokhoz megy s azok élén Róma ellen jön. Róma alól csak anyja Veturia szavának s neje Volumnia kérésének engedve távozik. A volskok közt pusztul azután el.

Spurius Cassius harmadik consulsága alatt azt indítványozta, hogy az *ager publicus* egy része a plebeiusok közt osztassék ki. A patriciusok s a gazdag plebeiusok mint egy ember támadnak ellene s hivatali éve letelte után, azon ürügy alatt, hogy a királyságra akart törni, halálra ítélték (486).

3. Az egység helyreállítása.

Századokon át tart még a patriciusok s a plebeiusok küzdelme, de végre is meglett a plebeiusok kitartásának az az eredménye, hogy törvényben és jogban, politikai és gazdasági tekintetben teljesen egyenrangúak lettek a patriciusokkal. Az egység a következő alaptörvények folyománya.

Lex Publilia (471). *Publius Valerius* tribun indítványára törvénynyé lesz, hogy a *c. tributá*k határozatai a senatus jóváhagyása után jogérvényűek s hogy a plebeiusi magistratust ott választják. 471.

Decemviratus (451). Tíz évi küzdelemben kerül, míg *Terentilius Arsa* tribun javaslatát, hogy a törvényeket írásba foglalják, elfogadják. Miután a görög törvények tanulmányozására küldött 3 patricius visszalért, 2 éven át tíz férfira biz- 451.

ták az állam kormányzását azon feladattal, hogy törvényeket írjanak (*decemviri consulari imperio legibus scribundis*). Megbízatusuknak eleget tettek, az első évben 10, a másodikban 2, tehát összesen 12 ércztáblára vésték a törvényeket. Ezzel megvetették a római jog alapját. A törvények értelmében a *populus Romanus* elnevezés patriciusra s plebeiusra egyaránt vonatkozik s a bíróság előtt ezentúl teljesen egyenlő elbánásban részesülnek.

A decemvirek hatalmukat Appius Claudius buzdítására a 2 év letelte után is meg akarták tartani, de a nép megbuktatta őket. Újból consulokat és tribunokat választanak.

448. *Leges Valeriae Horatiae* (448). Luc. Valerius és Marcus Horatius consulok törvénynyé emeltették: 1) a plebesciták az egész államra kötelezők; 2) még a dictator is köteles a provocatiót megengedni; 3) a tribunok s a népaedilek sértethetetlenek.

444. *Lex Canuleia* (444). Canuleius tribun indítványára kimondják, hogy patricius és plebeius érvényes házasságot köthet. A gyermekeknél az atya származása az irányadó.

- A politikai egyenlőség kivívása.** *Leges Liciniae Sextiae* (367). Gaius Licinius és Lucius Sextius tribunok 10 évi küzdelem után törvények gyanánt fogadtatják el:

1) Az adósok eddig fizetett kamatja a tőkéből levonassék, a maradék 3 éven át egyenlő részletben törlesztessék.

2) Az *ager publicus*-ból senki 500 holdnál többet ne birhasson. A birtokos munkásai egy részét a szabadok közül vegye.

3) A consulok egyike mindig plebeius legyen. 366-ban az első plebeius consul Lucius Sextius lett.

- Bár a consulság rovására előbb már a censori, most a praetori méltóságot állították fel a patriciusok a maguk számára, lassankint a plebeiusok minden hivatalra elnyerik a képesítést. Legutóljára 300. a *lex Ogulnia* 300-ban mondja ki, hogy a pontifexi és az auguri testületek tagjai is lehetnek.

A licinusi törvények gazdasági kiegyenlítést is tartalmaznak, de a teljes egyenlőség e téren akkor áll be, midőn kimondják, hogy az adós vagyónával ugyan felelős, de szabadsága elvesztésével nem sujtható.

Az elsoroltak alapján patricius és plebeius közt legfeljebb társadalmi tekintetben lehet különbség. Tovább csak a hazaszeretben versenyezhetnek, a mely különben is a törvény s a szülők tisztelete mellett a római jellemnek alapvonását képezi.

4. *Itália meghódítása.*

A belső küzdelmekkel párhuzamosan az aequiek, volskok s sabinok-kal viselnek győzelmes harczokat a rómaiak. Midőn pedig a gallok az etruskokra támadnak, utóbbiakkal szemben is sikereket érnek el, magát az erős Veii városát is elfoglalja M. Furius Camillus. Veii ostrománál kapnak először zsoldot a plebeiusok.

A gallok Rómában (390). A nemzetközi jog megsértése miatt (3 Fabius) a gallok Rómára támadtak. Az Allia patakánál megsemmisítik a római haderőt, a várost feldulják, csak a Capitolium állja ki a 7 hónapi ostromot (Juno ludai). A nagy mennyiségű arany váltságdíj megkapása után távoznak csak a gallok. A római hiúság a száműzetésből visszatérő Camillussal megvereti a gallokat s visszahozatja az aranyat.

A haderő átalakítása. Camillus lebeszéli a polgárokat a Veii-be való költözéstől. A várost gyorsan újból építik. Ugyanekkor Camillus új szervezetet ad a haderőnek.

A harczosok sisakot kapnak, a hasta helyett rövid hajító dárdát, pilumot. Védelmi fegyverek: a sisak, páncél, pajzs. Támadók: dobásra a pilum, közeli harczolásra a kard.

A legiot 4200 gyalogos alkotja, s hozzá tartozik 300 lovas. A legio 30 manipulusra oszlik. A manipulusok 3 csatarendben állanak fel: hastati, principes, triarii. A csatarendekben álló 10—10 manipulust hézagok választják el, mi a legio mozgékonyását biztosította.

A legio éjjelezések alkalmával mindig táborot ütött. A négyszögletű tábort árkok és sánczkárok erősítették. A 2 főkapun (p. praetoria s p. decumena) s 2 két oldalkapun (p. principalis dextra és p. sinistra) átvezető utak keresztezésénél állott a consul sátra (praetorium). Közelében tanyáztak a kürtösök.

Háború a latinokkal (340—338). A latinok a gallok pusztítása után azt követelték, hogy az egyik consul s a senatus fele latin legyen. Róma

visszautasítja a követelést. A kitört háborúban leveri a latinokat s megbontja a latin szövetséget. Egymással a városok nem kereskedhetnek, sem házasságra nem léphetnek. A jogokban nem egyenlő arányban részesülnek, hogy közös célra ne szövetkezhessenek (*divide et impera*). Némelyek némi korlátozással római polgárjogot kapnak. Ez a latin jog (*ius latinum*). Mások, mint *municipium* ok megtartják belkormányzatukat a római jogban való részesedés nélkül. A *municipium*ban római praefectus szolgáltatja az igazságot. A latin jogú városok ifjúsága a legiókban, a *municipium*oké a szövetségesek cohorsaiban harczolt.

Háborúk a samnitokkal (343—290). A rómaiak Közép-Itáliában való terjeszkedésének az erőteljes hegyi nép, a samnit állotta útját. Róma e miatt 3 nagy háborút visel velök. Legtöbb kilátással, hogy szabadságukat megtarthatják, *Gavius Pontius* vezérlete alatt a második háborúban (326—304) harczolnak. De az *etrusok*, *umberek*, *equok*, *marsok* segítsége épen úgy későn érkezik most, mint a harmadik háborúban. A rómaiak minden felé győznek. A győzelmek eredménye: Rómának Közép-Itália felett való uralma.

Közép-Itália népei kénytelenek Róma szövetségébe állani. Adót nem fizetnek, de római főtisztek alatt segédcsapatokat, *cohorsok* at állítanak ki. Önkormányzatukat megtartják. A mennyiben Itália népei utóbb mind ily féle jogban részesülnek, ezt itáliai jognak nevezzük (*ius italicum*).

Tarentummal s Pyrrhossal viselt háború (282—272). A dél-itáliai görög városok, köztük a gazdag Tarentum, tétlenül nézték Róma terjeszkedését. Tarentum akkor sérti már meg Rómát, midőn az Közép-Italia leigázása után Lucaniát és Bruttiumot is hatalmába keríti. A kitört háborúban nem meri egyedül felvenni a harczot, hanem segítségül hívja Epeiros hős királyát, *Pyrrhost*, a ki Nyugaton oly nagy görög birodalom alapításáról ábrándozik, mint a melyet N. Sándor alapított Keleten.

Pyrrhos 25,000 harczossal s 20 hadi elefánttal kelt át Itáliába. A rómaiak a phalanxxal s az ele-
250. fántokkal szemben *Herakleia*-nál (280) csatát vesztenek. Ugyan így járnak a következő évben (279) *Asculumnál*. De oly nagy Pyrrhos vesztesége is, hogy a győzelmet ki nem aknázhhatja. Már a herakleai ütközet után felajánlja Kineas követe

útján a senatusnak a békét, de a vak Appius Claudius felszólalására elvül mondja ki a senatus, hogy az ellenséggel Itália földjén nem alkudozik. Az asculumi győzelem után pedig beleunva a csekély eredménynyel járó küzdelembe, átkel Szicziáliába és Sirakusait segíti meg Karthagó ellen. Karthagó azonban Rómával szövöttek, s midőn az utóbbi már Tarentumot fenyegeti, Pyrrhos még egyszer felveszi Rómával a harcot. De Beneventum mellett (275) Róma teljes diadalt arat. Erre Pyrrhos 275. elhagyja Itáliát s 272-ben Argos ostrománál elesik. A halál hírére vezére Milon átadja a rómaiaknak Tarentumot.

Pyrrhos távozása után sorra leverte Róma a parti városokat s a népeket, kik Pyrrhos mellett fogtak fegyvert. Úgy hogy 270 körül Róma a 270. Macra és a Rubicontól délre terjedő Itáliának ura.

5. Róma uralmának biztosítékai.

Róma uralmát a meghódított területek felett biztosította a senatusi kormány, a jogoknak a megosztása, gyarmatok s a katonai utak.

A senatus a consulok változó kormányával szemben az állandóságot képviselte. Tagjai méltóságukat élethossziglan viselték s Róma legjobbjai közül kerültek ki. A censor kijelölése folytán azok jutottak be a senatusba, kik valamely curulisi hivatal tisztséggel viseltek. Kineas szerint „királyok gyülekezete.” Hatalom, állambölcseiség s következetességre nézve minden idők első politikai testülete.

Róma a meghódított népektől imitt-amott földterületeket is vett el. E földterületekre rómaiakat vagy hűséges latinokat telepített, a kik ott a gyarmatokat alkották. A gyarmatok mindegyike, mint valami „kis Róma” az idegen népek közt a római uralom fenntartója, a római nyelv s műveltségnek pedig terjesztője. Ez az oka, hogy rövid idő alatt egész Itália, majd meg más idegen népek is oly gyorsan elrómaiásodnak.

A gyarmatokat lehetőleg egyenes irányban minden felé szilárdan megalkotott katonai utak fűzték össze Rómával. Egyrészt biztosították ezek a legiók gyors menetét, másrészt a kereskedelmi forgalmat emelték. Ilyen utak: a Via Appia, V. Cassia, V. Flaminia, V. Latina.

III. Róma elnyeri a világuralmat. A hellén műveltség befolyása. (264–133.)

1. Az első pún háború.

E háborúban az első szárazföldi hatalom, Róma áll szemben az első tengeri hatalommal, Karthagóval.

Karthagó phoinikiai gyarmatváros Afrika partján, melyet tyrosi kivándorlók alapítottak (Didó királynő). Az anyaország elhanyaglása óta Karthagó annak minden hatalmát magához ragadta. Nem csak Afrika partvidékét hálazzák be gyarmatai, hanem a Földközi-tenger nyugati medenczéjének szigeteit is. Óriási gazdagságra tett szert. Hatalmát zsoldoshadai, hadi elefántjai s nagyszámú hadihajói védelmezték. Kormányformája plutokratikus köztársaság, mert a leggazdagabbak kezében van a hatalom. A kormányt a gazdagokból álló két tanács és a közülök évente választott 2 suffet (bíró) vezette. Róma mellett hátránya, hogy nincsenek szabad, kötelességérzettől áthatott polgárai s hogy elnyomott, kizsarolt alattvalói mindenkor készek az elpártolásra.

A háború Szicília birtokáért folyik. Alkalmat ad a háború megkezdésére, hogy a Messanába zárkózott mamertinusok Rómát hívják segítségül. Appius Claudius Caudex megviszi a segítséget s Messanát kiragadja a karthagóiak s a syrakusaiak 264. kezéből (264). Hieron, Syrakusai tyrannosa az első sikerek után Róma mellé áll s kitart mellette. A rómaiak így hamarosan meghódítják az egész szigetet, a parti városok kivételével. A parti városokat védelmezik, de egyuttal pusztítják is Itália partjait a karthagói hajók.

A rómaiak egy a partra vetett karthagói ötevezős mintájára hajóhadat teremtenek. Duilius consul a 260. hajóhadat Mylae-nél diadalra vezeti (260). M. Attilius Regulus a másik győzelem után Karthagót már Afrikában támadja meg. De elbizakodottsága vereséget hoz rája, a sereg a vezérrel együtt fogságba jutott.

A háború tovább mindkét részről lanyhán folyik, míg Hamilkar Barkas, a karthagóiak nagy hadvezére lángra nem lobbantja azt. Heirkte hegyéről nem csak Sziciliában zaklatja a rómaiakat, hanem hajóival még Itália partjait is pusztíttatja. Rómában új hajóhadat a gazdag polgárok áldozatkészsége

hozott létre, a melynek élén C. Lutatius Catulus az Aegatesi szigeteknél a karthagóiak felett elhatározó győzelmet aratott (241). 241.

A győzelem következtében a karthagóiak abba hagyják a háborút, Sziciliát átadják a rómaiaknak s 10 év alatt 3200 talentum hadisarczot fizetnek.

Szicilia lett az első római provincia. Igazgatását Róma praetorra bízta. A lakók fej- és földadót fizettek.

2. Róma meghódítja Sardiniát, Corsikát s a Pó vidékét. Karthago elfoglalja Hispániát.

Az első pún háború lezajlása után Karthagóban a zsoldos hadak lázadása tört ki. Mig Hamilkar Barkas Afrikában azok leverésével van elfoglalva, addig Róma elfoglalja Sardiniát és Corsikát s azokat provinciákká alakítja. Ezzel ura lett a Tyrrheni-tengernek.

Az illyr kalózok leverése a mai dalmatiai partokon (229) az Adriai-tenger felől biztosította Rómát. A görögök hálából a nemzeti játékokhoz bocsátották a rómaiakat. 229.

A Pó vidékét lakó gallok népe még mindig nem maradt békén, be-betört a római területre. Ujabb mozgolódásuk alkalmat adott Rómának a teljes leverésükre, a ki azután gyarmatokkal (Cremona, Placentia) biztosította Gallia Cisalpina birtokát (222). 222.

Róma viselkedéséből úgy látszott, hogy Róma és Karthago közt a béke tartós nem lesz. A Barkidák vezérlete alatt ezért Karthagóban egy harczias párt alakult, a melynek czélja volt Karthagót a háborúra előkészíteni.

Hamilkar Barkas Hispania meghódításában a veszteségeért kárpótlást keres. Lakóiból harcedzett sereget, ezüsbányáiból pénzt teremt. A rómaiak a hódítás jelentőségét nem fogják fel. Utóbb még is Hasdruballal, Hamilkar vejével oly tartalmú szerződést kötnek, hogy a púnok az Ebrot nem lépik át s Saguntumot nem támadják meg.

A második pún háború (218—202.).

A háború első két éve. Hasdrubal meggyilkoltatása után a karthagói csapatok vezérletét Hispániában Hamilkar Barkas fia, a 29 éves Hannibal vette át. A legnagyobb hadvezéri tehetség mellett a legnagyobb államférfiui tulajdonságok egyesültek benne. Az ó-kor egyik legkiválóbb embere. Hogy a

háborút kikerülhetetlenné tegye, Saguntumot feldulta. 59 ezer főnyi seregét és 37 elefántját a Pyrenaeen, a Rhodanuson s az Alpokon át Itáliába vezette. Kijátszotta ezzel a rómaiak tervét, kik karthagói területen akarták a háborút megkezdeni. S bár serege a fárasztó útban felényire olvadt le, Vercellaenél a Cn. Scipiotól vezetett északi sereget verte le, a Trebia folyónál pedig a délit

218. tette tönkre (218).

Hasonló fényes eredménnyel kezdette meg a következő évet. C. Flaminius seregét törbe
217. csalta s a trasimenusi tó mellett felkoncizolta (217). Azután Közép- majd Dél-Itáliára vetette magát, hogy Róma szövetségeseit elpártolásra bírja. De Qu. Fabius Maximus dictator huza-vona taktikájával nem ad neki alkalmat a győzelemre (cunctator).

216. **A cannaei csata s következményei.** A 216. évben a néppárt szájas vezére C. Terentius Varro, mint vezérő consul csak az alkalmat várja, hogy 86.000-nyi serege élén a harcot Hannibállal felvehesse. A Cannae mellett fekvő síkon megjön az alkalom. De Hannibal oly fényes győzelmet arat, hogy 70.000 római, köztük Aemilius Paullus consul, számtalan senator és lovag borították a csatateret.

A következmények közel juttatták Hannibal tervét a megérleléshez: hogy Rómát végleg elbuktassa. Dél-Itália, Syrakusai elpártoltak, V. Fülöp, makedon király Karthagóval szövetkezik. Karthagó Hannibal erélyes támogatására határozza el magát. Hasdrubal, Hannibal öccse Hispániából nagy sereggel bátyja segítségére készül.

A római senatus a veszélyek közepette mutatta magát legnagyobbnak. A megmenekült Varrót üdvözli, hogy nem esett kétségbe a köztársaság jövője felett. Megfeszített erővel legiót legio után szerel fel. V. Fülöp ellen a görögöket uszítja, az nem is tud segítséget hozni. Syrakusai (Archimedes) s
212. Capua egymásután buknak el (212). Nem menti meg Capuát Hannibalnak Róma kapui előtt való megjelenése sem.

Hannibalnak csak az a reménye marad meg, hogy öccse segítséget hoz. S csakugyan Hasdrubal 70.000 főnyi sereggel Itáliában terem. De nem egyesülhetett Hannibállal, mert az egyesülés helyét meghatározó levele Claudius Nero kezébe

került. Nero merész terve azután a Metaurus folyónál a pún sereg megsemmisítését s Hasdrubal halálát okozta (207). Ennek daczára Hannibál még 207. éveken át fentartja magát Dél-Itáliában.

A zamai ütközet. 210-ben Hispániában a fiatal P. Cornelius Scipio veszi fel a púnokkal a harczot. Győzelmeit Új-Karthagó elfoglalásával kezdi. Hasdrubal távozta után pedig egész Hispániát elfoglalja. Azután a merész lépésre határozza magát, hogy Afrikába kel át. Itt annyira szorongatja Karthagót, hogy ez kénytelen Hannibalt haza hívni. A két nagy ember találkozása azonban nem hozta meg a kibékülést.

Hannibálnak szedett-vedett seregével harczba kell bocsátkoznia. De nagy eszével sem tudja győzelemre vezetni seregét, Zámánál csatát veszít (202). 202.

A győztes Scipio diktálja a békét. Karthagót 10 kivételével hajói kiadására kényszeríti, a melyeket Róma eléget. 50 éven át évente 200 talentumot fizet. Afrikán kívül fekvő birtokait, Hispaniát is elveszíti. Róma engedélye nélkül nem viselhet háborút.

Scipio Africanus melléknevet nyer, s még soha nem látott fényvel tartja meg diadalmenetét. De a fénynek nem hiányzik árnyoldala sem. Itália elpusztulása s az erkölcsi élet hanyatlása volt a győzelem ára.

Legnagyobb eredmény: Róma a Földközi tenger nyugati részének a birtokába jut. A világalom kialakításában mi sem gátolja.

4. A Földközi-tenger keleti medenczájének a megszerzése.

A második makedon háború. (200—197). V. Fülöp makedon király a második pún háború folyamán Hannibállal szövetkezik, de akkor Róma és Fülöp közt ütközetre nem kerül a dolog. Ez az első makedon háború (215—205).

A második makedon háborúra okot ad, hogy Fülöp és III. Antiochos Syria királya Egyiptom ázsiai birtokainak elfoglalására szövetkeznek, továbbá, hogy Pergamon és Rhodos elnyomására törnek. Attalus Pergamon királya, Rhodos és Athén Rómát hívják Fülöp ellen segítségül. Róma elküldi legioit. Kisebb jelentőségű csatározások után T. Quinctius Flaminius consul veszi át a római seregek vezérletét s Kynoskephalai-nál

197. döntő győzelmet arat (197). Fülöp lemond Makedonián kívül fekvő birtokairól. Róma engedélye nélkül nem háborúskodik. 1000 talentum hadisarcot fizet.

A következő évben Flaminius az isthmosi játékon a senatus nevében minden görög államot szabadnak és függetlennek nyilvánít.

A syr háború (192—190). III. Antiochos helyreállítja a Seleukidák nagy birodalmát. Róma nem törődik vele, míg Antiochos Ázsiában terjeszkedik, de midőn a kis-ázsiai görög városokat igázza le s Thrákiába tör át, megkezdí a háborút. Róma haragját fokozza még az a körülmény, hogy Hannibalt is pártfogásába vette. Hannibal ugyanis midőn Karthagót újból virágzó állapotba hozta s ott demokratikus kormányt szervezett, felkeltette Róma féltékenységét. Az oligarcha párt akkor hajlandó lévén kiadására, keletre menekült.

- Antiochos kezdte meg a hadakozást Görögországban. De itt csalódás érte, mert a görögök alig segítették, Fülöp pedig egyáltalán nem. Így azután **A cilius Glabrio consul Thermopylai-**
 191. nál leverte (191). Nem sokkal később csatát veszít a syr flotta is. A rómaiak erre magában Ázsiában támadják meg Antiochost. **Lucius Scipio** főparancsnok Scipio Africanus segítségével, ki legatusként kísérte fivérét, megnyeri a magnesiaí ütközetet (190) s békére kényszeríti Antiochost.

Antiochos lemond a Tauruson s a Halys folyón túl fekvő birtokairól. 15 ezer talentumot fizet. Hajóit 10 kivételével és elefántjait kiadja. Engedély nélkül nem hadakozik.

- Az Antiochostól elfoglalt földeket Pergamon és Rhodos kapják hűségük fejében. **Lucius Scipio Asiaticus** melléknevet és triumphust kap. **Hannibal** Prusias bithyniai királyhoz menekül, a hol mérget iszik (183). Ugyanez évben halt meg önkéntes száműzetésben **Scipio Africanus**.

- A harmadik makedon háború** (171—168). Fülöp a rómaiak ellen titokban boszúhadjáratra készült, de a halál terve keresztülvitelében meggátolta. **Fia Perseus**, mint atyja tervének az örököse, kezdi meg a hadakozást Róma ellen. Róma mindaddig semmire sem megy ellene, míg **Aemilius Paulus** nem áll a sereg élére. Ez **Pydnánál** le-
 168. győzi (168), maga Perseus is fogságba esik.

Itt kezdődik Róma világhuralma.

Makedoniát 4, Illyriát 3 különálló részre osztják

s eltiltják az egymással való érintkezést. Görögországból 1000 kezeset Rómába hurczolnak. Pergamon és Rhodos mit sem kapnak, sőt szövetségesekből nem sokára alattvalók lesznek.

5. *A Földközi-tenger partvidékeinek a bekebelezése.*

Róma a leigázott országoknak Rómához való viszonyát még nem rendezte. Függették azok ugyan tőle, de nincs kizárva, hogy valamelyik közülök hatalomhoz jut s bajt szerez Rómának. Azt a vélelmenyt fogadják tehát el, hogy valamennyi provinciává alakíttassék.

A harmadik pún háború (149—146). Karthagó már-már kiheverte a rája mért csapást. Újból gazdagodott. Rómával azonban került az összeütközést. De Róma ürügyül használja a háborúra, midőn Karthagó Massinissa numidiai királyon fegyverrel vesz magának elégtételt. A békepárt Rómának ezután is kielégíti minden kívánságát, csak midőn a város lerombolását s a lakosságnak a partokról való elköltözését kívánja Róma, határozza el magát a legvégső küzdelemre. Évekig teszi próbára Róma erejét, míg nem a római nép türelmét veszítve Cornelius Scipio Aemilianust állítja a sereg élére. Ez helyreállítja a hadseregben a fegyelmet s a kiéheztetett várost 5 napi utczeni harcban elfoglalja (146). 17 napig tartó tűz pusztította el a 146. régi műveltség utolsó fészket. A város területe Africa néven provincia lesz. A győztes vezér, mint Scipio Africanus Minor tartja diadalmenetét.

Ugyancsak 146-ban Cornelius Metellus Andriscos leverése után Makedoniát saját nevéen, Lucius Mummius pedig Korinthos felülése után Görögországot Achaja néven teszi provinciává.

Nagyobb munkát ad a hispániai lázadás leverése. A hős Viriathust csak az árulás vesztí el (139), Numantia elfoglalására pedig nem kisebb embert mint Scipio Africanus Minort kell küldeni (133). Hispania végleges lecsendesítése így is 133. csak Augusztus korában következik be.

Az Attalidák kihalta után Pergamont Asia néven szintén a provinciák közé sorolják.

121-től kezdve pedig Gallia Narbonensis néven Gallia déli részét hasonlóképen mint provinciát kormányozzák.

6. *A keleti hódítások visszahatása Rómára.*

Róma nagy világ-birodalmában a Földközi-tengert szegélyző országok provinciák gyanánt sorakoznak vagy legalább, mint Numidia s Egyiptom tőle függenek. Rómát központi fekvése, a senatus bölcs kormányzása, a polgárok törvénytisztelete, kötelesség és hazaszeretete s a legiók szervezete segítették a világuralomhoz. De az életmód egyszerűsége s a tiszta erkölcsök Kelet meghódításával megszűntek.

A görög műkincsekkel utat talál Rómába a görög szellem. Ez a vallás-, a tudomány-, művészet- s az életmódban a pún háborúk kora óta mind nagyobb s nagyobb hódítást visz végbe. Az előkelő családok hívei az új iránynak, bár akad olyan, ki az átalakulásnak útját iparkodik állani (Cato). Kárára az van a köztársaságnak, hogy a szép és jóval a selejtest, sőt a rosszat is átveszik. Keletnek vallási kultuszai mellett Keletnek a kicsapongásai s kéljelő szertartásai sem kerülnek el Rómát.

A nagy hódításoknak s a hódításokkal egyetjáró átalakulásoknak történetírója Polybios. Achai kezesként került Rómába, a Scipiók révén sikerült bejutni az előkelő körökbe. Idegen léteire teljes objektivitással vizsgálja az események rugóit. Nem minden keserűség nélkül látja, hogy a világuralomra Róma hivatott. Földieit azzal iparkodik kibékíteni, hogy a római kard a görög műveltséget terjeszti, tehát részök van az uralomban. A világ-polgáriás irány, mely művében kifejezésre jut, utóbb Rómában követőkre talál.

IV. *A forradalmak ideje; az egyeduralom megalapítása (133—31 Kr. e.).*

1. *A római állam belső bajai.*

A hódítások nyomán Rómába tóduló kincsek nem csak az erkölcsöket rontották meg, de megbontották a társadalmi egyenlőséget is. Úgy hogy a rendkívüli gazdag s befolyásos polgárok néhány ezre mellett életét csak napról napra tengető koldusok százezreit találjuk.

Az *optimates* vagy *nobilitas* alkotta a hivatal-aristokrátiát. *Patriciusok* s azon *plebeius* családok tartoztak ez osztályba, a kiket valamely *curulisi* hivatal viselt ősük megnemesí-

tett. Kizárólagos joguknak tartották, hogy a curulisi hivatalokat viselhessék. Nem tekintettek tehetőséget, mindenkit, ha nem tartozott közéjük (homo novus), távoltartani törekedtek. S minthogy az aedilitas nyitotta meg a curulisi hivatalok sorát, szegény ember nem is vállalkozhatott rá, mert az aedil saját zsebéből fedezte a nyilvános játékok költségeit.

A lovagok képezték a pénzaristokrátiát. Róma leggazdagabb polgárai tartoztak ide, a kik mint bankárok a közjövedelmek bérbevevésével (publicani), közmunkák, szállítások felvállalásával s uzsoráskodással szaporították vagyonukat. 129 óta (ordo equester) megkülönböztető ruhát viseltek.

A tönkrement kisbirtokosok s kisiparosok alkották a proletárok osztályát. A kisbirtokosokat tönkre tette a folytonos háború s a gazdagoktól folytatott latifundia-gazdálkodás. A kisiparost tönkretette a gyárilag üzőtt nagyipar. A latifundiumokban s a nagyiparban is a gazdagok rabszolgákkal dolgoztattak. A földnek s az iparnak ilyenképen előállított olcsó terményeivel a versenyt a kisbirtokos és kisiparos ki nem állhatta, tehát elpusztult. A vagyontalanok mind nagyobb száma tolt Rómába, hogy ott megélhetést és mulatságot találjon (panem et circenses). Polgári joga lévén, befolyt a világkormányzatra, de úgy a mint eltartói s megvesztegetői az optimatesek akarták.

A viszonyok olyanok Rómában, hogy a társadalmi forradalom, a forradalmak legveszedelmesebbike elkerülhetetlen.

A provinciák állapotai javultak a római uralom idejében annyiban legalább, hogy békét élveztek. Gazdasági tekintetben azonban kihasználják azokat az adóbérlő lovagok, kik minél többet akarnak nyerni, továbbá a kormányzó proconsulok vagy propriaetorok, kik adósságaik kifizetésére s fényes életmódjuk folytatására egy év alatt egyaránt eleget akarnak harácsolni. A zsarolás miatt be lehetett ugyan a kormányzókat perelni, de a senatus kebeléből kiküldött hasonorsú bíróság nagyon simán intézte el az ügyeket.

2. A Gracchusok javítási kísérlete.

Önzetlen hazafiak már régebben látták, hogy a felsorolt bajok a fényes római közügynek kárára lesznek. Az első, ki javítani akar Tib. Sempro-

133. *nius Gracchus*. 133-ban, mint tribunus a *Li-*
cinus féle *lex agraria* felújításával akarja a
 népet a munkához visszavezetni. Az optimátáktól
 elvett közlegelőkből ugyanis méltányos bérösszeg-
 ért 30—30 holdnyi részleteket akar a nép közt ki-
 osztatni. Törvénynyé javaslatát csak úgy teheti,
 hogy *Octavius* tribuntársát a törvény ellenére
 letéteti. A következő évre pedig magát ugyancsak
 törvénytelenül újból tribunussá készül választatni,
 de a dühös optimáták a választási zavarokban 300
 hívével egyetemben megölik.

A *lex agraria*t felújítja a tribunná választott
 123. *Caius Gracchus* (123). Hogy beruházásra is
 teljék az új földbirtokosoknak, szétosztatja a nép
 között az Attalidák kincseit. Gabonakiosztással s
 gyarmatok alapításával pedig még emeli népszerű-
 ségét. A lovagokat a *lex iudiciaria*-val nyeri
 meg, t. i. hogy zsarolási perekben a bíraskodás
 őket illeti. S nehogy bátyja sorsára jusson, tör-
 vénynyé téteti, hogy ugyanaz a személy egymás-
 után többször is megválasztható tribunussá. A követ-
 kező évben csakugyan újból megválasztották. Így
 a tribunság folytonos megújításával valószínűleg a
monarchia megalapítását célozta. De ártott nép-
 szerűségének, midőn a szövetségesek számára is ki-
 vánta a polgárjogot. Az ellene forduló áramlatot
 felhasználja a senatus, eltávolítja Rómából (*Juno-*
nia) s távollétében javaslatait tullicizáltatja. A sze-
 natus czélt ért, *C. Gracchus* az új választáson el-
 bukott. Midőn látta, hogy ellenségei boszúját el
 nem kerülheti, szolgájával leszuratta magát. 3000
 hívét az optimáták konczolják fel.

Az állam vezetése az optimata senatus kezében
 maradt, de a nép párttá szervezkedve a legnagyobb
 elkeseredéssel áll vele szemben, készen, hogy a
 reformok megghusításáért boszút álljon.

3. Háború *Jugurthával* (112—106).

Az optimata-uralom becstelenségét felszínre
 hozta a *Jugurtha* ellen indított háború.

Numidiát *Massinissa* fia: *Micipsa* 2 fia, *Hiem-*
sals Adherbals unokája *Jugurtha* közt
 osztotta fel. *Jugurtha* *Hiemsalt* megölette, *Adher-*
balt pedig Rómába készítette futni. A senatustól
 küldött bizottságot megvesztegette s attól *Numidia*
 termékenyebb felét nyerte. *Adherbálnak* azért nem
 hagy békét, hanem azt *Cirta* városában ostrom

alá veszi s az újabb bizottság fenyegetése daczára is a város elfoglalása után sok benszülött s itáliai polgárral egyetemben megöleti. Ennyi gazság látára Memmius tribunus megízenteti a háborút.

Jugurtha a megvesztegetett consultól békét nyer. Erre Memmius Jugurthát Rómába idézteti, de ott kihallgatását a bűnös optimaták meggátolják. Ez Jugurtha merészségét annyira fokozza, hogy rokonát Massivát Róma nyílt utczáin öleti meg. Kutasítják s másodszor indul meg a háború, de oly szerencsétlenül, hogy az optimata consul seregestül iugum alá jut. Ekkor állították a derék optimata Metellust a sereg élére. Metellus a háborút többszörös győzelem után már befejezni készül, midőn az arpinumi parasztfiúból lett legatusát, Mariust választotta meg a nép consulnak (107). Marius Jugurthát kettős győzelemben leveri, 107. quaestora Sulla pedig kézrekeríti. A numidiai győzelmek ily formán Metellus rovására Marius homloka köré fonnak babért. Jugurtha Rómában éhhalállal mult ki.

4. Kimber-teuton háború (113—101).

A kimberek (az első nép, mely a germánok közül a történelemben megjelenik) Észak-Európából (Jütland és Schlezvig) jöve jelennek meg az Alpok vidékén. Noreia táján megverik (113) Papius 113. Carbo consul seregét, de nem a nyitva álló Itáliába, hanem Galliába törnek be. Négy consuli sereget tesznek ott tönkre. A rémület oly nagy Rómában, hogy Mariust a törvény ellenére négyszer választják meg egymásután consulnak.

Marius azalatt míg a kimberek Hispaniában fordulnak meg, szervezi a sereget. A kimberek Galliába visszatérve a kóborló s rokon teutonokkal erősödnek meg, de különböző úton törekszenek Itáliába. Marius a tengerparton haladó teutonokat Aquae Sextiae-nél (102), a Brenner szoroson 102. betörő kimbereket pedig Vercellae-nél (101) 101. konczolta fel. Rómában a város harmadik alapítójaként üdvözölték.

5. Marius. Az optimaták újabb győzelme.

A győztesen hazatérő Mariusban a néppárt új vezérre talált. Bár Marius jobb szeretett volna az optimatákhoz csatlakozni, de ezek a csiszolatlan „új embert” lenézték. Ennek daczára Marius a 100.

évben 6-od ízben kérte a consulságot. A hadseregére nem mert támaszkodni, pedig az a tőle nyert új szervezetben már könnyen az egyeduralomra vezető eszköz lehetett. A néppárt forradalmi elemeivel (Servilius Glaucia, Appuleius Saturnius) szövetezik tehát s nyeri el a consulságot. A népet gabonakiosztással s új gyarmatok alapításával iparkodnak lekötelezni. Marius veteránjait pedig földek kiosztásával akarják a hűségben megtartani.

Marius azonban ügyetlen a politikában. Az optimaták cselvetéseire erőszakoskodó szövetségestársait cserben hagyja, sőt maga segít azokat leverni. Azért mégsem nyerte el 7 edszer a consulságot, ellenkezőleg a népnél is elrontotta a dolgát. Mindenkitől elhagyatva egyidőre Ázsiába távozott. A nobilitas ismét hatalomhoz jutott.

6. A szövetségesek háborúja (90—89).

Az optimaták gőgjükben nem veszik komolyan a nép részéről fenyegető veszélyt. Azért az ellentétek kiegyenlítése nem sikerült a nemes származású s gondolkodású Livius Drususnak sem. A népgyűléstől elfogadott javaslatait, hogy zsarolási perekben megint a senatus ítéljen, de száma a lovakból 300-al szaporíttassék, s hogy a népen új földkiosztással segítsenek, a senatus felfüggeszti. (91).

Midőn pedig a szövetségeseknek a római jog megadását javasolja, orozva meggyilkolják. Az aristokraták ezen szűkkeblűsége fegyvert ad a szövetségesek kezébe. Rómától elszakadnak s Itália néven szövetséges köztársaságot alkotnak Corfinum fővárossal. A kormányzást az 500 tagból álló tanács, a 2 consul s a 2 praetor kezébe teszik le. Pénzt veretnek, a melyen az itáliai bika felökleli a capitoliumi farkast.

A római pártok azonban, mint mindig veszély idején, most is egyesülnek a közös ellenség ellen. Marius északon, Sulla délen győzedelmeskedik. De a senatus jónak látta a hűségben maradt szövetségeseknek már a háború folyamán megadni a polgárjogot, a többinek pedig megadni ígérte, ha 2 év leforgása alatt érte folyamodnak. Róma ezzel Itáliának nem ura, hanem fővárosa lett.

7. A mithridatesi háború kezdete. Versengés Marius és Sulla között. Polgárháború.

Mithridates Pontos fél görög műveltségű királya Kis-Ázsiában erős államot alkotott. Meg-

támadja a Róma védnöksége alatt álló államokat s római segítség daczára legyőzi. A kis-ázsiai görögök szabadítóként fogadják s Ephesosból kiadott parancsára egy nap alatt 86 ezer itáliait gyilkolnak le. Megszállja Thrákiát s Makedoniát, elfoglalja Athénét (88).

A versengés Marius és Sulla közt. A Mithridates elleni háború fővezérletével a senatus a 88. év consulát L. Cornelius Sullát, a gazdag optimatát bízta meg. A nép Sullát leteszi s Mariust teszi helyébe. Sulla azonban a zsákmányt féltő katonáit Róma ellen vezeti, azt beveszi, a néppárt fejeit számúzi s 12 polgárt a provocatio jog ellenére kivégeztet. Marius csak hosszas kalandok után jut Afrikába. Sulla e közben, hogy az optimaták uralmát biztosítsa, helyreállítja a centuriái gyűlések régi szavazásmódját s a senatus jogát, hogy a gyűlés elé terjesztett törvényjavaslatokat jóváhagyja. S miután a következő év consulait megválasztatta, mint proconsul keletre indult (87). 87.

Sulla távozta után L. Cornelius Cinna consul a népet jogaiba készül visszahelyezni, de consul-társa Gn. Octavius az optimaták segítségével kiűzi a városból. Cinna egyesül Mariussal s fegyveresei élén tér vissza Rómába. Marius parancsára 5 napig gyilkolják az optimatákat. 86-ban 86. azután Marius 7-ed ízben lesz consul, de már 17 nap múlva meghal. Cinna most mint dictator kormányoz tovább, Valerius Flaccus pedig Mithridates és Sulla ellen küldötte. Maga csak akkor fegyverkezett, midőn a győztes Sulla visszatérőben volt, de katonái Anconában meggyilkolták (84).

Az 1. mithridatesi háború (87—84). Sulla keleten Athént hosszú ostrom után elfoglalta s kifosztotta. Az ázsiai seregeken Chaironeiánál (86), majd Orchomenosnál (81) vett fényes győzelmet. Közben Flaccus Mithridatest Ázsiában gyengítette. Midőn Sulla is átevezett Ázsiába, Mithridates Dardaniosban személyesen találkozik Sullával s tőle mint tekintélyesebbtől kér békét (84). Lemond min- 84. den hódításáról, 80 hajót kiad s 2000 talentumot fizet.

Flaccus meggyilkoltatása után serege Sullához pártol, a ki most 40 ezer megbízható katonával indul vissza Itáliába.

Az első polgárháború; Sulla dictaturája. A Brundisiumban partra szálló Sullához a néppártból is csatlakozik egy csapat Pompeius ve-

zetése alatt. Rómát minden nagyobb ellenállás nélkül beveszi. A Praenestebé zárkózott fiatal Marius megsegítésére a samnitok Róma ellen mennek, de Sulla a collini kapunál levágja őket. Praeneste kaput nyit, Marius öngyilkos lesz. Sulla 82. a dictatori méltóságot veszi fel (82). Megkezdődik a visszatorlás. Boszujának egészében mintegy 100 ezer ember esik áldozatul Itáliában. Rómában a proscriptio 6 hónapig tart. A proscibáltaknak még utódaikat is eltiltotta a hivatalviseléstől.

Az aristokrata uralom biztosítására a következő törvényeket hozza. A senatorok száma 300 taggal növekszik, méltóságuk örökös, a censorra tehát szükség nincs. A senatus előlegesen megvitatja a törvényjavaslatokat. Törvényt hoznak a c. centuriaták, de nem a tributák. A tribunusok vetője csak polgári ügyekben érvényes. A tribunatus viselése minden más hivatakereséstől eltilt. E határozataival a népet 400 év előtti állapotába vetette vissza.

79. A dictaturát 79-ben önként letette s a magánéletbe vonult vissza. Jól jellemzi maga készítette sírfelirata: „Senki sem tett több jót barátainak, több rosszat ellenségeinek.“

8. Az *optimata* uralom tehetetlensége. Pompeius fénykora.

Az új alkotmányt tekintélyével egyedül Sulla volt képes fenntartani. Halálával (78) bomlásnak indul az. Hamar kitűnik, hogy az *optimata* senatus sem a vagyon, sem a személy-biztonságról nem tud gondoskodni.

A Marius-párt Hispániában erős állást foglalt el Sertorius vezérlete alatt. Sereget sereg után tesz tönkre az ügyes vezér (79—72), Pompeiust is csak az árulás, Sertorius meggyilkolása segíti a győzelemhez.

Ugyanez időben (73—71) a fellázadt gladiátorok s rabszolgák 4 római segeget semmisítenek meg, mígnem Crassus szétszórja őket. Északra menekült csapataikat pedig a hazatérő Pompeius semmisíti meg.

70-ben Pompeius és Crassus együtt viselik a consuli méltóságot. Pompeius, hogy a népet megnyerje, a tribunoknak s a tribusi gyűléseknek régi jogait állítja vissza, betölteti továbbá a censori méltóságot.

Pompeiust népszerűsége új dicsőséghez juttatja. A nép rábízta a kalózok elleni háborút s az új mithridatesi háború befejezését.

A kalózok a Földközi tengeren annyira elszaporodtak, hogy nem csak a tengeren való hajózást tették lehetetlenné, hanem egész tartományokat megtámadtak s kiraboltak. Pompeius megbízatásának fényesen megfelelt: 90 nap alatt kiirtotta a kalózokat (67).

67.

Mithridates még Sulla életében felhasználja a római zavarokat, de ez a második mithridatesi háború (83—81) Sulla fenyegetésére, nagyobb nehézség nélkül véget ér. Veszedelmesebb a harmadik háború (74—64), melyet Mithridates veje Tigranes örmény királynak a segítségével ví. Lucullus a római consul ugyan 8 évig tartó harcban leverte mind a két királyt (Kysikos, Kabira, Tigranocerta), de még mielőtt a végső csapást megadhatta volna, lázadó serege visszatérésre kényszerítette. Pompeius, az új fővezér (66) Mithridatest már 66. országainak a birtokában találja, de a Lykos-nál nyert győzelem után elűzi s a menekülőt a Kaukázusig követi. A holtnak hitt Mithridates még egyszer sereggel tért ugyan vissza, de saját fiának Pharnacesnak lázadása a halálba kergette.

Pompeius most kelet rendezéséhez fog. A senatus barátai közt királyságokat oszt ki (Galatia, Kappadocia, Palaestina), Pontus egy részét, Syriát s Ciliciát pedig provinciáknak rendezi be. Öt évi ázsiai tartózkodás után sereg nélkül tért vissza Rómába (61).

61.

9. Catilina-féle összeesküvés.

Rómában nagy azoknak a száma, kik azon mesterkednek, hogy valami zavart idézzenek elő s akkor elégtételt ki kapzsiságukat. Tönkre ment optimáták s Sullának eladósodott veteránjai tartoznak leginkább e csoportba. Fejök L. Sergius Catilina a nagyeszű, a nagy emberismerettel rendelkező, de romlott jellemű senator. Miután nem sikerült neki Rómát felgyújtatnia s adósait lemészárolni, a consulatust kereste. M. Tullius Ciceroval szemben azonban elbukott. Cicerót beszélési ügyessége s a köztársasághoz való ragaszkodása emelte a consulságra (63). Mint consulnak is a köztársaság meg- 63. mentése lebegett szemei előtt. Catilinát szemmel tartatja s újból elbuktatja a választáson. Midőn

Catilina ezért meggyilkoltatni akarja, a senatusban tartott beszédével a városból kiűzi. A városban rekedt czinkostársait a bizonyítékok alapján kivégezteti. Catilinát hiveivel egyetemben az ellene küldött sereg Pistoriánál konczolta fel (62). Cicero a haza atyja nevet kapta.

10. Az első triumviratus.

Pompeius a Catilina-féle összeesküvés elnyomása után tért vissza. Rettegtek tőle mindaddig, míg a sereget el nem bocsátotta. A sereg elbocsátása után a senatus útját állotta consullá választásának, ázsiai intézkedéseit nem hagyta jóvá, veteránjai közt a megígért földet nem osztotta ki. Ekkor a nagyeszű s a rendkívüli akaraterejű Caesar rávette a dúsgazdag Crassust s Pompeiust, hogy kölcsönös támogatás czéljából szövetséget kössenek (60). Ezt a szövetséget nevezték gúnyból triumviratus-nak. A gúnyolódások hamar elhallgattak, mert akaratuk nélkül ezentul mi sem történhetett Rómában.

A triumviratusból legközelebb hasznót húzott Caesar, kit a következő (59) évre a tehetetlen optimata Bibulussal consulnak választottak (Julio et Caesare consulibus). Mint consul megnyerte a népet, lovagokat s provinciákat egyaránt. Pompeius keleti intézkedéseit helybenhagyatta, veteránjai között földet osztatott ki. A senatus ellenzésére egy mezőgazdasági törvényt fogadtat el. Az ázsiai bérlőknek elengedteteti a bérlet $\frac{1}{3}$ -adát. A tartományok védelmére szintén hozott törvényeket. Consulsága letelte után a nép Gallia Cisalpinát és Illyricumot adja neki 5 évre 3 legióval. A senatus pedig a kibékülés jeléül Gallia Narbonensist még egy legióval.

Mielőtt a tartományokba eltávozott volna, hogy a szigorú köztársasági érzelműek se akadékoskodjanak Rómában: Cicerót száműzeti, mert a provocatio jog ellenére polgárokat végzett ki, Catót elküldeti, hogy Cyprust tartománynya alakítsa.

Caesar előtt szabadon állott az út, hogy népszerűségét hadi dicsőséggel tetézzé.

11. Caesar meghódítja Galliát (53—51).

Galliában a kelták laktak, törzsekre osztotlan. Erejüket gyengítette a törzseknek egymás ellen folytatott harcza. Vezetőik a pompakedvelő nemesek, tanítóik s költőik a papok (druidák) voltak. Falvak-

ban, városokban éltek, némi műveltség sem hiányzott nálok. Az állattenyésztés mellett a földművelés, bányászat s kereskedés sem ismeretlen előttök.

Midőn Caesar proconsuli hivatalát elfoglalta a helvétek készültek Galliában új hazát keresni, de Caesar Bibracte mellett megverte s elhagyott hazájokba szorította vissza őket. Hasonlóképen a Vesontio táján vívott győzelem után Ariovistot germánjaival a Rajnán úzi át (53). Azután, hogy a római birodalmat ilyen meglepetésektől biztosítsa, Gallia meghódításához fog. 8 évi harcz után elfoglalja az egész országot. 2 ízben átkel a Rajnán s megfélemlíti a szabad germánokat, britanniai kettős hadjáratával meg a szigeti kelták segélyhozatalának állja útját. A meg nem tört gallok azonban Caesar minden távollétét felkelésre használják fel. Legveszedelmesebb volt a Vercingetorix-tól támasztott. Ezt Caesar a legnagyobb erőfeszítéssel 52-ben veri le, az egész tartomány teljes lecsendesítése pedig csak 51-ben következik be. Caesar szétosztott 10 legiójával féken tartja, szelidségével megnyeri a gallokat.

Gallia rohamosan a művelt tartományok sorába lép. Védőbástya lesz a barbárok ellenében, a gyarmatosításra pedig gazdag földjével alkalmas terület. Caesar a hadi dicsőségen kívül megbízható katonákat nyert az egyeduralkodó megalapítására.

12. *A triumviratus felbomlása.*

Caesar távollétében Rómában a zavar egyre növekedik. Pompeius s Crassus maguk is versengenek egymással. Így történik azután, hogy a triumvirek pártja csökken, a senatusé növekszik. A senatus bátorságában annyira megy, hogy visszahívja Cicerot. Az eseményeket figyelemmel kísérő Caesar erre L u c a-ban találkozik triumvirtársaival, a hol pártfeleik is megjelentek (200 senator) (56).

A lucai találkozás értelmében a következő évben Pompeius és Crassus consulok lesznek, consulságuk letelte után Pompeius Hispaniát, Crassus Syriát kapja 5 évre. Caesar tartományait szintén megtartja újabb 5 éven át.

Crassus elmegy Syriába, de a parthusok a l vívott háborúban életét vesztí (53, Carrhae). Crassus halála s hogy Pompeius Rómában maradt, a Caesar s Pompeius egyetértésének hamar bekövetkező végét jelentette. A torlódó események siet-

tetik azt. Pompeius neje Julia, ki Caesar leánya volt, ez időben meghalt. Pompeius Caesar akarata ellen nőszül. Pompeius hive Milo, meggyilkolja Clodius-t, Caesar hívét. A senatus a támadt zavar lecsendesítésére Pompeiust egyedüli consulnak nevezi ki. S míg Pompeiusnak Hispániát továbbbi 5 évre megszavazza, Caesartól azt követeli, hogy legióit 49 márciusáig bocsássa el. Ezzel világosan kijelentette a senatus, hogy Caesar hatalmával szemben Pompeius kardjára támaszkodik. Caesar belátta, hogy alkudozásokkal már most mire sem lehet, tartománya határát, a Rubicont fegy-

49. veres csapatokkal lépte át (49 jan.). Ezzel közte és Pompeius közt kitört a harcz a főuralomért.

13. A második polgárháború.

Caesart Pompeius s a senatus feltartóztatni nem tudták. Pártfeleikkel egyetemben még az államkincstárt is hátrahagyva a Balkán félszigetre eveznek át. Közben Caesar 60 nap alatt Rómát és Itáliát foglalta el, de bántani nem bántott senkit, ezzel megnyerte ellenségei jóindulatát is. Hispaniában Ilerdánál feloszlatja Pompeius legióit s visszajövet

49. elfoglalja Massiliát. A 49. év eredménye tehát Nyugat meghódolása. Rómában az alatt dictatornak kiáltják ki, de 11 nap múlva leteszi s a következő évre consulválasztatja meg magát.

A keleten szervezkedő Pompeius pártbeliek nem kis gondot adnak Caesarnak. Felényi seregével Thessaliába hátrál előlük, a hol az őt követő Pompeiust

48. Pharsalusnál tulereje daczára legyőzte (48). Pompeius Caesartól követve Egyiptomba menekül. Az egyiptomiakba vetett bizalmát azonban életével fizeti meg. A partra szálló Caesarnak egykori bajtársa fejével vélnek a kiskorú IX. Ptolomaios miniszterei kedveskedni. Utóbb pedig, midőn Caesar Egyiptomot a kiskorú király és Kleopatra között felosztotta, Caesart a királyi várban ostrom alá veszik. Ázsiai segédsereg mentette fel az ostrom alól. (Alexandriai hadjárat). Egyiptomból Pharnaces, Mithridates fia ellen vonul. A zavarosban

47. halászni akaró királyt 5 nap alatt leverte (47, veni, vidi, vici).

A pharsalusi csatából menekültek Afrikában gyülekeztek s Jubanumidiai királylyal léptek szövetségre. De a Caesar lángeszével vezetett kisebb

46. sereg ismét győz Thapsusnál felettök (46). A

szigorú erkölcsű Cato Uticában öngyilkos lesz. A következő évben Pompeius fiai Hispaniában még egyszer felveszik a harczot Caesarral. M u n d á n á l csak saját élete kockáztatásával tudja Caesar diadalra vezetni legióit (45). Caesar katonái elkese- 45. redésökben csak nem az egész ellenséget kiirtották.

Nincs többé senki, ki hatalmával dacolni merne. A világ uraként tér vissza Rómába.

14. C. Julius Caesar monarchiája s halála.

A Hispaniából visszatérő Caesart valósággal istenként fogadják. Minden kitüntetéssel elhalmozzák, a mit csak a hizelgés kigondolni képes. Már hadjáratai közben s most ujból a legfőbb méltóságokkal ruházzák fel. Mint élethossziglani dictator s több ízben consul a végrehajtó hatalmat gyakorolta s rendelkezett a kincstárral. Mint imperator a seregnek volt ura. Mint pontifex maximus a vallási ügyeket irányította. Mint censor korlátozta a fényűzést, javította az erkölcsöket. Mint a senatus elnöke a senatus határozatait, mint tribunus a comitiák végzéseit befolyásolta. A senatust felemelte ugyan 900 tagra, de ez tanácsadó testületnél nem volt egyéb. A legfőbb igazságszolgáltatást természetesen szintén a főhatalom gyakorolta.

Caesar ezek szerint valóságos monarchája volt a nagy római birodalomnak, ki hatalmát nem a párturalom fenttartására, hanem az egész birodalom javára használta. Nincs a világtörténelemnek alakja, ki céltudatosabban törekedett volna embertársai boldogítására. Az összes törvények összegyűjtésével rendezni akarta a jogszolgáltatást. Róma proletarijainak helyzetén nagyfokú (80 ezer ember) gyarmatosítással segített. El akarta oszlatni a különbséget Itália s a provinciák lakói között. Az adók behajtását fizetett hivatalnokokra bízta. Bőkezű volt az itáliai, latin, sőt a római jog osztogatásában. Kormányzásának rövid ideje alatt megjavította a naptárt (calendarium Julianum), Rómát monumentális alkotásokkal díszítette, helyrehozta a köztársasági kormány hibáit: Karthagót s Korinthuszt felépíttette. A parthus háboru s egyéb nagyfontosságú tervek foglalkoztatták, midőn a halál elérte.

A köztársaság hívei (Dec. és M. Jun. Brutus, Cassius) a köztársaságot vélték megmenteni, midőn a világ legnagyobb szellemét 44. márcz. 15-én a 44. senatus ülésében 23 tőrshurással leterítették.

15. *A második triumviratus.*

Caesar halála nem adta vissza a szabadságot. Hamar kitünik, hogy a köztársaság kora már lejárt. A gyilkosságot követő zavarokat M. Antonius használja fel, a ki, minthogy Caesar iratait lefoglalja, a dictator akarata végrehajtójának adja ki magát. Halotti beszédével felizgatja a veteránokat s a népet, a mire az összeesküvők menekülnek Rómából a még Caesartól nekik adott tartományokba. Antonius, mint consul Decimus Brutust Gallia Cisalpinából akarja kiűzni, ezt a tartományt ugyanis a népszavazat neki juttatta.

A senatus a hatalmas Antoniuussal szemben eszközt vél találni az épen Rómába érkező 19 éves ifjában, C. Julius Caesar Octavianusban, Caesar unokaöccse és fogadott fiában. Neve és bőkezűsége részére hódítják a veteránokat és a népet. Cicero a senatust tüzeli fel „philippikái“-val. Mire Hirtius és Pansa consulokat Antonius ellen küldik, hozzájuk propraetori minőségben csatlakozik

43. Octavianus. A consulok Mutinánál (43) életök árán diadalt aratnak, Antonius Gallia Transalpinába menekül Lepidushoz.

Most a consuli sereg ura, Octavianus legioi élén Rómába megy, magát consulnak választatja s törvényt hozat a gyilkosok üldözésére.

A köztársasági párt s a gyilkosok keleten szervezkednek. Antonius sereggel Gallia Cisalpinában terem. A senatus Octavianust Antonius ellen küldi, de Octavianus a helyett, hogy ütközne, szövetségre lép Antonius és Lepidussal. Ezzel a második triumviratus létesül (43), névleg a köztársaság helyreállítása céljából, tényleg hatalmuk megalapítása végett.

A triumvirek uralmukat Rómában a legborzasztóbb proscriptiókkal kezdték. A köztársasági nemességet csak nem teljesen kiirtották, nem kimélték egymás rokonait és barátait sem (Cicero-Fulvia). Azután Octavianus és Antonius M. Brutus

42. és Cassius seregét verték le Philippinél (42). A vezérek öngyilkosokká lettek. A triumvirek pedig a római birodalom uraiként viselkednek.

Antonius keletet sarczolja, a hol egészen Kleopatrának, a szép egyiptomi királynőnek a hálójába került. Octavianus Italiában osztja a megígért földeket a katonáknak. A kitört zavarokat Antonius fivére Octavianus megbuktatására akarta felhasz-

nálni, de Agrippa leverte (perusiai háború). A hirre Antonius Italiába evezett, s ekkor a triumvirek megosztóznak a birodalmon. Octavianus kapja Italiával Nyugatot, Antonius Keletet, Lepidus Afrikát (40). 40. A következő évben Sextus Pompeiusnak átengedték Szicziáliát, Szardiniát, Corsicát s Achaját.

Sextus Pompeius s Lepidus uralma azonban csak addig állott fenn, míg össze nem tűznek Octavianussal. A menekülő Pompeiust Antonius egyik tisztje ölte meg, a seregeitől megfosztott Lepidust pedig Octavianus a magánéletbe utasította (36). Így 36. a birodalomnak két ura maradt.

16. Octavianus és Antonius háborúja.

Antonius Keleten folytonos mulatozások és dőzsölések közt töltötte idejét Kleopatra társaságában s közbe-közbe a parthusokkal viselt csekély eredménnyel járó hadjáratokat. Azalatt Octavianus rendezi, csendesíti Italiát, keresi a nép szeretetét és seregeit a határokon foglalkoztatva készül a döntő küzdelemre. A kívánt alkalom el is érkezik, midőn Antonius annyira megy, hogy Kleopatra fiainak Róma megkérdése nélkül Kelet koronáit osztogatja, Octavianust pedig még személyében is sérti azzal, hogy erényes nővérétől, Octaviától válni készül. Octavianus a népgyűlésen a főparancsnokságot megvonatja Antoniustól, Kleopatrának pedig háborút izentet.

Kelet és Nyugat újból harczra kél egymással. Kleopatra ügyét Antonius teszi magáévá, a senatusét pedig Octavianus. A tengeri és a szárazföldi haderők Actiumnál találkoznak (31). A tengeri ütkö- 31. zet még el sem dőlt, midőn Antonius Kleopatrát követve megfutott. A szárazföldi sereg, mely hiába várta vezérét, 7 nap mulva ütközet nélkül adta meg magát Octavianusnak. Octavianus szárazföldön, Syrián át követte Antoniust, ki Kleopatra halálának álhirére öngyilkos lett. Kleopatra pedig, midőn látta, hogy Octavianus terve őt diadalmenetben Rómába hurczolni, kígyókkal maratta meg magát s mult ki. Octavianus Egyiptomot római provinciává tette (30).

30.

A háromszoros polgárháború világosan megmutatta, hogy sem az optimata, sem a néppárt nem alkalmas a birodalom kormányzására. A polgári derekasság rég kiveszett. Az önzés oly nagy, hogy az egész világ-birodalom érdekeit csak a hadsereg

ura, mint monarcha viselheti szívéen. Ily monarchája akadt a római birodalomnak a győztes Caesar Octavianus személyében.

V. A császárok uralma (Kr. e. 31—476. Kr. u.).

1. A császárság megalapítása és szervezete.

Az actiumi ütközet után Rómának s a nagy világ-birodalomnak egy ura volt: Caesar Octavianus. A párturalmat föntartani nem lehetett többé. A polgárháborúk sora eléggé igazolta, hogy sem az életet, sem a vagyont biztosítani nem tudták a pártok. A zavarok közepette az emberek inkább vágyódtak a béke, mint a szabadság után. Ezt a békét megadta a birodalomnak a győztes Octavianus.

Octavianus külsőleg megtartotta a köztársasági formákat, tényleg az összes uralmat a saját kezében összpontosította. Az imperatori méltóság a szárazföldi és a tengeri hadsereg fölötti uralmat biztosította számára. A tribunatus személyét tette sérthetetlenné s kezébe adta a közgyűlés vezetését. Mint Censor és Princeps a senatus határozatait befolyásolta. Viselte több ízben a consuli méltóságot. Ez utóbbi méltóság, valamint a köztársaság egyéb hivatalai megmaradnak a jövőben is, csak-hogy alig mások azok, mint pusztá czímek hatáskör nélkül. A senatus 27-ben Kr. e. eddig csak az isteneknek, osztályrészül jutott augustus névvel illette. Innen kezdve czíme Imperator Caesar Augustus. E czímet megtartották utódai is. Lepidus halála után (12 Kr. e.) még a pontifex maximus méltóságát ruháztatta magára. E hivatalából kifolyólag felügyelhetett a papságra s a tartásokra. A peres ügyeket, mint legfőbb bíróhoz szintén hozzá felebbezték.

A tartományok igazgatásában osztozott a senatussal. A birodalom belsejében levő megnyugtatott provinciákat neki engedte át. A senatus ezekbe proconsulokat vagy propraetorokat küldött. A határok mentén fekvő provinciákat Augustus legatusaival igazgattatta, a kiknek egyuttal katonai hatalmuk is volt. A gabonája miatt fontos Egyiptomot császári dominiumnak nyilvánította. Egyébként minden tartomány fölé kiterjedő proconsuli hatalmánál fogva valamennyi tartomány közigazgatásába

beavatkozhatott. Élt jogával. Meggátolta a tartományok kizsárolását; a kormányzók rendes fizetését húztak. Rajta volt, hogy Itália s a tartományok között lévő válaszfalakat ledöntse. Atyai gondoskodása mindenütt látható. Egyeseknek, mint városoknak bőkezűen osztogatja a polgárjogot. Elpusztult városokat újból építtet. A hol sok az adó, leszállítja. Ázsia provincia adóját egy ízben maga fizeti. Új utak készíttetésével nem csak a katonák menetét könnyíti, hanem egyuttal a kereskedést s forgalmat mozditja elő. Az egész birodalmat fölmérette s a lakosságot megszámláltatta. 4 millió fegyverfogható férfit talált a 16 millió lakos közt. Róma szépitésére annyit tett, hogy joggal dicsekedhetett: téglahalmazt vett át és márványból épült várost hagyott hátra.

A provinciák adójukat két kincstárba fizették. A senatori provinciák adója a közkincstárba, aeraarium folyt be, a caesari provinciáké a császári kincstárba, fiscus. Augustus azonban mindkét kincstárral egyaránt rendelkezett.

2. Augustus külső politikája.

Az új Caesar hatalma a katonaságon nyugodott, azért Augustus mintegy 300,000 főből álló állandó haderőt tartott. Ezek nagyobbrészt a határokon megerősített táborokban (castra stativa) tanyáztak. A megerősített táborok idővel gyarmatvárosokká fejlődtek (Köln, Mainz, Strassburg, Regensburg, Bécs = Vindobona, Ó-Szőny = Bregetio, Ó-Buda = Aquincum, Zimony = Taurunum stb.). A legiók béke idején a művelt görög-római élet terjesztői. Rengetegeket irtanak, mocsarakat, tavakat csapolnak le, más vidékek cultur-növényeit honosítják meg. Városaikban a vízvezetékeket, a színházakat s a fürdőket csak úgy megtaláljuk, mint Itáliában.

A Földközi-tengeren a biztonságot 2 hajóhad (Misenum, Ravenna) védte, a Rajnán és a Dunán pedig a csajkás had. Személyét a Róma közelében táborozó testőrség (praetoriánusok) óvta a forradalmi mozgalmak veszedelmétől. Vezérük, a praefectus praetorio hova tovább nagyobb befolyásra tesz szert.

Augustusnak a nagy haderő fentartásával nem czélja a köztársaság hódító politikáját folytatni, hanem csak a birodalom békéjét biztosítani. A hispániai hegyi törzsek leigázására s Ázsiában a parthusoktól a sasok visszavételére egyaránt a ha-

tárok védelme vezette. Az ok ugyanaz a germán hadjáratokban is. A birodalmat csak a természetes határok mentén, mint a milyen a Duna s a Rajna vonala, lehet könnyen védelmezni.

Augustus mostoha fiai, Tiberius és Drusus az Alpok közt lakó germánok leigázása után (16 Kr. e.) Raetiát, Vindeliciát s Noricumot csatolják a birodalomhoz. Utóbb Drusus a Rajnától keletre az Elbáig nyomul be a szabad germánok földjén. Tiberius Pannoniát szerzi meg. Az Al-Duna mentén ugyanakkor Moesiát szervezik.

Drusus halála után Tiberius táborozott a szabad Germaniában, de Marbodius hatalma, a mai Csehországba szólította. Marbodius itt egy római mintára szervezett hadsereggel erős germán államot alkotott. Tiberiusnak Marbodiust kellett volna megtörni, ha az imént leigázott pannonok s illyrek lázadása békére lépni nem készíti. Négy évig tartó véres harczban igázta le újból a lázadókat. Alig állott azonban helyre a béke, midőn a rémes hír rendítette meg a birodalmat, hogy Arminius cherusk főnök törbe csalta 3 legiójával Varus consult 9 Kr. u. a teutoburgi erdőben s fölkoncizolta (9. Kr. u.). Szerencsére a germanok megelégedtek szabadságukkal, nem törtek rá a birodalomra.

Le is mondanak a rómaiak a tervről, hogy a Rajna jobb partján terjeszkedjenek. Annál nagyobb gondot fordítanak a Rajna s a Duna vonalának a megerősítésére. Hatalmas sánczot (limes) húztak Kölnből Regensburgig, a melyet elég sűrűn őrtornyok s egyéb erődítmények szakítottak meg.

A mily szerencsés volt Augustus kormányzásában, oly szerencsétlen volt családi életében. Háromszor nősült, törvényes örököse még sem maradt. Utódjának azt jelölte ki, a kit soha sem szeretett, Tiberiust. Meghalt 14-ben Kr. u.

3. Az irodalom s a művészet Augustus korában.

Az irodalom s a művészet aranykorának nevezik Augustus korát. Maga Augustus s barátjai Agrippa s Maecenas pártfogásukkal s kegydíjaikkal lendületet is adnak úgy egyiknek, mint a másiknak. Az e korbéli alkotásoknál azonban, sajnos nélkülözük a teremtő erőt. A szolgaság lenyűgözte azt ott is, a hol meglett volna. Igazi szépet, a mely a benne rejő erkölcsi elemmel is hatni képes, csak

szabad kor létesíthet. A zsarnokság megbénítja a szellem igazi szárnyalását. Az u. n. aranykor költői s művészi alkotásai csupán a forma s a styl szépségével gyönyörködtetnek. A költészetben utánozzák a görög műfajokat, a művészetben pedig nagyobb részt másolják a görög alkotásokat. Egyedül a satira- s a tanköltészet az, mely eredetiséggel dicsekedhetik.

Költők: P. Vergilius Maro, (Aeneis, Georgica, pásztorköltemények); Qn. Horatius Flaccus (ódák, satirák, tanköltemények); P. Ovidius Naso (Metamorphoses, Fasti, Ars amatoria, Amores, Heroidák, Tristium libri, Epistolae ex Ponto); Catullus (dalok); Albius Tibullus (elegiák).

A prózairók közé az Augustus kora előtt élőkét is besoroljuk. A legnagyobb szónok és bölcselő: Cicero. Történetirók: Caesar (De bello Gallico s bello civili); Cornelius Nepos (életrajzok); Sallustius Crispus (a Jugurtha ellen viselt háborúkról s a Catilina összeesküvésről); Titus Livius (Róma története ab urbe condita libri 142, nagyobb részt elveszett). Strabo az akkor ismert földnek leírását adja „Geographica“-jában.

4. A Julius-Claudius család uralkodói (14—68).

Augustus, mint egyszerű polgár a köztársaság formáit megtartva kormányozta a birodalmat. Utódai valósággal egyeduralkodókként viselik magukat. A régi arisztokratia ezt tűrni nem akarja. A caesarak ezért kiirtásukra törnek, támaszt az új arisztokráciában, az élelem és mulatságokkal megnyert népben s a provinciákban találnak.

Tiberius (14—37). Beszünteti a népgyűléseket, 14. Kr. az engedelmes senatussal kormányoz. Alkalmat ad u. a felségsértési perekre, jutalmazza a feljelentőket (delatores). A praetorianusokat Róma kapui előtt állandó táborba vona össze. Bizalmasa Seianus, praefectus praetorio lett, a ki Capri szigetére való visszavonulása után a kormányt teljhatalommal vezette. Ez, hogy a trónra jusson, kiirtotta a császári családot. Tiberius, midőn szándékát megismerte, kivégeztette.

Caligula (37—41). Néhány hónapi jó uralkodás után a legrettenetesebb zsarnok lett. Lábbal tapodott minden isteni s emberi törvényt. Lovát consulnak tette, magát istenítette, pénzükért a legárfatlanab-

bakat a vérpadra hurczoltatta. A praetorianusok meggyilkolták s utódjává tették nagybátyját

Claudiust (41—54). Maga jó indulatú fejedelem volt, de rossz emléküvé tették uralkodását felszabadított rabszolgái: Narcissus és Pallas és elvetemült neje, Messalina. A provinciák érdekeit szíven viselte. Új provinciák gyanánt rendezték be uralkodása alatt Britannia déli részét, Mauretaniát, Lyciát, Thraciát és Judaeát. Második neje, Agrippina rábeszélésére saját fia mellőzésével utódjául Nerót, Agrippina fiát jelölte ki. Midőn tettét bánni kezdé, Agrippina megmérgezte.

Nero (54—68). Uralkodása kezdete jó. Ekkor Burrus és Seneca tanácsát követi. Utóbb valósággal őrzöngővé válik. Kivégezteti anyját, nejét, mostoha fivérét s tanácsadóit. Nyilvánosan föllép a kocsi-versenyen, szerepel mint színész és énekes. Azért utazza be Görögországot is, mert itt jobban megbecsülik művészi talentumát.

64-ben Rómát felgyújtatja, hogy újra építhesse. Különös fénynyel építette fel a császári palotát (Domus aurea). A gyujtogatást a zsidók s a keresztényekre fogta. Ekkor történik az első keresztényüldözés (Nero fáklyái).

Nero uralmát a galliai s a hispaniai felkelés döntötte meg. Hispaniában a legiók Sulpicius Galbát kiáltották ki imperatornak. Nero Rómából falusi jószágára menekült, a hol kardjába dőlt. Benne a Julius dynastia fogadott fiaiban is kihalt.

5. A legiók császárai. A Flaviusok (68—96).

Claudius kora óta a praetorianusok a trónfoglalások alkalmával fejenként jutalomdíjban (donativum) részesültek. Azért kapták ezt, mert támogatták az illetőt, hogy a hatalom birtokába juthasson. A provinciákban tartózkodó legiók megirigyelték a praetorianusok kiváltságos helyzetét, a Nero halálát követő évben (68—69) három imperatort is kiáltanak ki. Gallia és Hispaniában Galbát, kit megbuktatott Nero kegyencze, Otho. Otho helyét a rajnai legióktól választott Vitellius foglalta el, ezét pedig a syriai legiók jelöltje Flavius Vespasianus. A Flaviusok azután azok, kik uralmukat állandósítják (69—96).

Flavius Vespasianus (69—79). Helyreállította a 69. Kr. u. senatus hatalmát, a kincstárt takarékossgal és új adók behozatalával (cloaca adó) megtöltötte, megfékezte a legiókat, a Colosseumot építette.

Két nagyobb háborúja volt. Egyik a batávok ellen (69—71), kiket Civilis függetlenségök kivívására izgatott a zavaros időkben. A másik a zsidók ellen. A rómaiak mindkettőt győzelmesen fejezték be. Jeruzsálemet Vespasianus imperatorrá választása után fia Titus ostromolta s dúlta fel (70). (Titus diadalíve). A zsidók elszéledtek a világon.

Titus (79—81). Kicsapongó ifjuság után jeles uralkodónak vált be, úgy hogy az „emberiség gyönyöré”-nek nevezték alattvalói. Békés uralkodását elemi csapások zavarták meg. Rómát tűzvész pusztította, Itáliát a pestis, Herculaneum s Pompeii városokat a Vesuv kitörő lávája borította el.

Domitianus (81—96). Jó apának és testvérnek méltatlan utódja. A Claudiusok uralmát eleveníti fel, ismét felvirradt a delatoresek napja. Agricola Britanniát hódítja meg, maga Domitianus bár a dákok királytól, Decebalustól a békét pénzen vásárolta meg, még is diadalmenetet tartott. Neje beleegyezésével meggyilkolták.

6. Az örökbefogadott császárok kora (96—192).

A római történelem legszebb korszaka ez, midőn a császárok czéltudatosan alattvalóik boldogításán fáradoztak.

A senatorok Domitianus meggyilkoltatása után a trónra emelték agg társukat

Cocceius Nervát (96—98). Megosztotta a senatussal az uralmat, de tervét, hogy az egyeduralmat a szabadsággal egyeztesse össze, magas kora s az idő rövidsége miatt már nem valósíthatta meg. A terv megvalósítását ráhagyta adoptált fiára

M. Ulpius Traianusra (98—117). Az első provincialis a caesárok trónján, mint államférfi és hadvezér egyaránt nagy. Róma s az egész birodalom dicséri építkezési kedvét (Forum Traiani). Az igazságszolgáltatást pártatlanná teszi. Emeli az ipart s kereskedelmet. Pártolja a tudományokat. Humanus gondolkodása árvaházakat s menedékhelyeket emeltet vele.

A birodalom alatta éri el legnagyobb kiterjedését. Két hadjáratban leveri a dákokat s lakóhelyöket Dacia néven tartománynyá teszi (107). Keleti sikeres hadjáratai következtében provinciák lesznek: Arábia, Armenia, Mesopotamia, Assyria. Iránban a parthusoknak királyt ad, ki

96.
Kr. u.

107.

főhatóságát ismeri el. Meghalt Ciliciában, eltemették a Trajanus oszlop alá, mely oszlopot dák hadjárata emlékére emelte a senatus. Emlékét még jobban megőrizte a mondás, melylyel a senatus utódait üdvözlötte: „*Felicior Augusto, melior Traiano.*“

P. Aelius Hadrianus. (117—138). Traianus örökbefogadott fia egészen a békés munkálkodásnak szentelte életét. 15 éven át folyton uton volt, hogy személyesen győződjék meg a birodalom szükségleteiről. Legnevezetesebbek jogi intézkedései. *Salvius Julianus* kiváló jogtudóssal összegyűjtette a praetori edictumokat s *Edictum perpetuum* néven egész Itália jogszolgáltatásában kötelezővé tette. Traian keleti hódításait feladta, az Euphratest tette határuul. Britanniában szintén a tőle épített sánczig (vallum) vonta vissza a határt. Rómában emlékét az Angyalvár (*Moles Hadriani*) őrzi.

Örökébe fogadott fia, **Antoninus Pius** (138—161) lépett. Intézkedéseiben a humanitas eszméje vezérelte. Nem csak a szegények s árvák, de még a rabszolgák is tapasztalják a „haza atyjá“-nak gondoskodását. Utána a Hadrianustól megállapított sorrendben következtek:

Marcus Aurelius (161—180) és kicsapangó fogadott testvére *L. Verus* (169). Marcus Aureliussal a bölcsészet került a trónra. Stoikus elveinek megfelelően az erény útján haladt. Sajnos, hogy egész életét a határokat támadó markomannok és a quádok elleni háborúban töltötte. Meghalt Bécsben (*Vindobona*) még mielőtt a háborút befejezhette volna. Hadrianus jogi intézkedéseit az egész birodalomban kötelezővé tette (*Edictum provinciale*).

Utóda gonosz fia **Commodus** (180—92) volt, kit környezete meggyilkolt.

7. A katonai fejtelenség kora (192—285).

A Commodus halálát követő mintegy 100 évet a katonaság féktelenkedése jellemzi. A katonák emelik s teszik le a nekik nem tetsző uralkodókat. Nekik pedig nem tetszik senki, a ki meg akarja őket fékezni. Hatalmaskodásukkal szemben a senatusnak s a polgári tisztviselőknek a hatalma ugyszólván megsemmisül. A császárok magok is e korban legelső sorban hadvezérek, kik nagyobbbrészt a birodalom határain tartózkodnak. A Rajna s a Felső-Duna vonalán a frankok, burgundok s alemannok, az Al-Dunánál a góthok, Ázsiában az új perzsák támadnak a birodalomra.

Septimius Severus az (193—211), ki a katonai uralom alapját veti meg, midőn a praetorianusokat a birodalom minden részéből összeszedett 50 ezer erős legionariussal cseréli fel. Ezekre támaszkodva a birodalommal mint sajátjával rendelkezik. 193.
Kr. u.

Fia **Caracalla** Constitutiojában (212) a birodalom minden szabad lakójának megadja a római polgárjogot. 212.

Gyorsan változtatják egymást a császárok, mert csak nem mind erőszakos halállal mulnak ki. Egyszerre többen is uralkodnak a birodalom különböző részeiben. Így 260-ban 19-en. E kort szokták némi tulzással a „30 zsarnok“ korának nevezni. A birodalom egységét megmenti **Aurelianus** (270—275), de már Dáciát a góthoknak engedi át, Rómát pedig erős fallal véteti körül. 260.

8. A birodalom ujjszervezése.

Diocletianus, Constantinus.

Diocletianus (284—305). Az erőszakos trónváltozások kimutatták, hogy a kormányzat szervezete rossz. Az illyr paraszt-szülöktől származott Diocletianus vállalkozott arra, hogy a belügyekben rendet hoz létre, a határokat pedig biztosítja.

Az uralmat mindjárt kezdetben megosztotta egykori fegyvertársával Maximianussal, a kit ép úgy mint őt Augustus czim illet. A két később kinevezett kormánytárs Constantius Chlorus és Galerius a Caesar czimet kapják. Diocletianus a felosztáskor magának Keletet tartotta meg Nicomedia székhelylyel. Galerius a dunai tartományokat s a Balkán-félszigetet kapja, székhelye Sirmium. Maximianusé Itália és Afrika Milánó szék-várossal. Constantius Chlorusnak Hispania, Gallia s Britania jut Trier fővárossal. Az egyetértést a versenytársakká lett fejedelmek között fenttartotta Diocletianus, ki a kormányzat legfőbb irányítását kezéből soha sem engedte ki.

A felosztás legközvetlenebb eredménye lett, hogy az ellenséget a határoktól visszaverték.

A belkormányzatban Diocletianus a korlátlan monarchia megteremtője. A senatus elveszti minden befolyását, a kormányzást a fejedelem kegyeit leső hivatalnoksereg végzi. Udvarában keleti fény veszi körül, homlokát korona ékesíti. Ha hosszas szertartások után bejut valaki hozzá, mint valami isten előtt térdre kell, hogy boruljon. A kiadások szapo-

rodtával növekednek az adók, melyek türhetetlen teherként nehezednek az alattvalókra.

20 évi uralkodás után Diocletianus önként letette hatalmát s hasonló cselekedetre kényszerítette Maximianust. A béke azonban ekkor megbomlott, egy időben hatan is versenyeztek a hatalomért. 223. Kr. u. 323-ig elhúzódik a polgárháború, a mikor Constantius Chlorus fia, a nagynak nevezett Constantinus versenytársai leverése után egyedül foglalja el a császárok trónját.

Nagy Constantinus (323—337), hogy annál könnyebben szakíthasson a kormányzat régi szellemével, székhelyül a kedvező fekvésű Byzantinumot választja, a melyet építkezéseivel igazi császár-városná tesz és saját nevére Constantínopolis-nak nevez el. Befejezi Diocletianus művét a kormányzat átalakításában. Az egész birodalmat 4 praefecturára (Oriens, Illyricum, Italia, Gallia), 14 dioecesisre s 117 provinciára osztja. Szigorú rangsorba osztott hivatalssereggel kormányoz (bureaucratia). Mindenkinnek parancsol a császár, az „urunk, császárunk” czimek bejutnak már a törvénybe is. A hivatalssereg élén a 7 államminiszter áll.

A katonaság száma ekkor több mint fél millió. Hogy a lázongásoknak elejét vegye, apró legiókra osztja (1500 fő). Fellázadni nem tudnak, de a határokat sem képesek megvédelmezni. Parancsnokaiknak a közigatásban semmi részök sincs. A hadsereg kétféle: a palotások, kik a császár személyét őrizték, és határőrök. A legiókban legnagyobbbrészt már barbarok szolgálnak.

A nagy adóterhek miatt egész vidékek elpusztulnak. A szabad emberek jogaik elvesztésén kívül még nyomorba is jutnak, a földhöz kötött szolgaság kora veszi kezdetét. A stoicus bölcsészet, de még inkább a keresztény tanok türhetővé tették a rab-szolga sorsát s fölemelték az asszonyt s a gyermeket. A dolgok új rendjének legszembetűnőbb hatásai voltak ezek.

9. A kereszténység.

Rómába mindama vallások, melyek az állam érdekeit szolgálták, utat találtak. Köztük egészen érthetetlen helyi vallások. Természetes folyománya lett ennek a hitetlenség és az erkölcsök megromlása. A megbomlott erkölcsi egyensúlyt nem állíthatták helyre sem a bölcséleti tanok (stoicismus,

epicureismus), sem pedig a babonák. Kielégítő feleletet a lelkeket aggodalomba ejtő kérdésekre egyik sem tudott adni. Midőn a legnagyobb kétségbeesés marczangolta a szíveket, született a keresztény vallás isteni alapítója: Jézus Krisztus, hogy megváltsa a bűnbe esett emberiséget.

Jézus Krisztus Augustus uralkodása alatt született Bethlehemben, magasztos tanait Tiberius uralkodása alatt hirdette, majd azokat szent halálával megpecsételte, feltámadásával pedig az örök életben való hitet erősítette meg. Tanainak alapja: imádd az Istent és szeresd felebarátodat, mint tenmagadat! Midőn a felebarát alatt minden embert ért, világosan kimondotta, hogy az eddigi többé-kevésbbé nemzeti vallások helyébe általános vallást hirdetett az emberiség számára. Tanítványai nem érzebe és kőbe, hanem mint ő mondotta az emberek szívébe vésték be az isteni tanokat. Az apostolok közül kiváltak: Péter, kit az egyház fejévé tett s Pál, a római-görög műveltségű férfiú. Krisztus élete, mint azt a négy evangelista (Máté, Márk, Lukács, János) megírta s az apostolok levelei alkotják az ujszövetségi szentírást.

Az első egyházközségek élete egyszerű volt, a hol a híveket a legnemesebb szeretet fűzte össze. Nem csak tanácscsal, hanem vagyonukkal támogatták egymást. Az egyházi ténykedést az öregek, presbyterek végezték, segédek lettek a diaconusok. Több község fölött állottak az apostolok helyettesei, majd utódai, az episcopusok. Ezen elöljárók dolgaik szaporodtával világi foglalatosságukat abbahagyták s egészen az egyház szolgálatába állottak, mert az apostol szavai szerint: illő, hogy a ki az oltárt szolgálja, arról éljen is. Az egyház általánosabb elterjedésével megalakult a papi hierarchia. Az egész egyház élén áll szent Péter utóda a római püspök, kit később pápának neveznek. Mint metropoliták több püspökség felett az apostolok valamelyikétől alapított egyházak püspökei vagy a főbb városok püspökei állanak (jeruzsálemi, antiochiai, alexandriai). Több község felett a felügyeletet a püspökök végzik. A presbíterek a püspökök segédei vagy az egyes községek papjai. E szervezet biztosította a tanok tisztaságát s általánosságát.

A keresztény vallás, úgy mint más vallások a római állam szolgálatába nem szegődhetett. Egye-

düliségre törekedett. Állam és vallás Rómában oly szoros kapcsolatban volt, hogy az egyiknek megtámadása a másikat is érte. A keresztény vallás tehát a pogány vallások támadása miatt még a legderekabb római császárok részéről is üldözésben részesült (Traianus, Marc. Aurelius, Decius). Tíz nagy üldözést szoktak megkülönböztetni. A legutolsót Diocletianus rendelte el. De a helyett, hogy fogytak volna a keresztények, még szaporodtak, mert a vértanúk kiontott véréből, mint elvetett magból, a hívők új serege sarjadzott.

N. Constantinus, midőn a milviusi hidnál (312) Maxentiust a keresztények támogatásával győzte le („E jelben győztesz!"), a kereszténységet pártfogásába vette. Licinius bukása után (323) áltamvallás rangjára emelte, az egyháznak birtokot adott, a papoknak pedig megadta ugyanazt a kiváltságot, a melyet az előtt a pogány papok élveztek. Halálos ágyán maga is megkeresztelkedett.

Az új egyház egységét tévtanok fenyegették. Az Arius-féle tévtannak vetett véget a 325-ben tartott nicaeai zsinat. Kimondotta, hogy Krisztus egy lényegű az Atyával (homousios), nem pedig hasonló (homoiousios), mint Arius és követői tanították. S ezzel megállapították a Sz. Háromság dogmáját.

10. A birodalom kettészakadása. A kereszténység egysége.

Nagy Constantinus halála után a birodalomban s magában a keresztény egyház kebelében egyaránt zavarok állanak be. Constantinus elkövette azt a hibát, hogy a birodalmat 3 fia és 2 unokája között megosztotta. Az öldöklések meg sem szüntek addig, míg **Constantius** (337—361) a birodalomnak újból
353. egyeduralkodója nem lesz (353). Halála pedig azután épen a legjobbkor következett be, hogy közle és rokona Julianus között újabb polgárháború ne törjön ki.

A kereszténység kebelében az arianismus mellett újabb tévtanok keletkeznek. **Julianus** (361—363) nem a tévtanok megszüntetésével, hanem a pogány vallás felelevenítésével akarja a vallásegységet megteremteni. Bár a keresztény erényeket is utánozza, a multakat fel nem támaszthatja többé. Sőt a keresztények, mint szervezett párt állanak a hitehagyottal (Apostata) szemben. Az új perzsák ellen indított háborújában halálát leli.

Halála után egy ideig megint augustusok s caesarok közt oszlik meg a birodalom, míg nem azt **Nagy Theodosius** (379–395) 394-ben utoljára egye-^{394.}síti. Uralkodása diadala az orthodox kereszténységnek. A még mindig erős arianismust a legszigorúbban üldözi. A pogány templomokat bezáratta, úgy hogy a pogányság legfeljebb a félreeső falvakban vonhatta meg magát (pagani). A szellem fegyvereivel pedig Nyugat nagy egyházatyái szt. Ambrus, szt. Ágoston és Konstantinápoly főpapja, Arany-szájú szent János védelmezték meg s mutatták ki igazát úgy az arianismus, mint más kisebb eretnek-tanokkal szemben. A keresztény egyház egysége tehát biztosítva lön.

Másrészről azonban Theodosius belátta, hogy Keletet és Nyugatot oly nagy ellentétek választják el, hogy egy ember nem uralkodhatik az egész birodalmon. Azért az Adria-tengert véve határu-
 kevással halála előtt (395) a birodalmat két fia^{395.} között megosztotta. **Arcadius**, az idősebb kapta Keletet, **Honorius** Nyugatot. A kelet-római vagy görög császárság körülbelül még 1000 évig fenttartja magát (1453). A nyugat-római császárságot azonban mind erősebben ostromolják a germán népek. Provinciái egymásután esnek nekik áldozatul. 476-^{476.}ban magában Itáliában is **Odovakar**, a germán csapatok vezére az utolsó császárt Romulus Augustulust letette s mint Zeno kelet-római császár helytartója uralkodott tovább.

A nyugat-római császárság e bukásával szokták az ó-kort zárni.

TARTALOM.

Bevezetés. A történelmi korok	Lap. 2
---	-----------

A) Keleti népek.

I. Egyptom földje, története, vallása, népe, műveltsége	3
II. Babylon és Assyria földje s története. Babylon vallása és műveltsége	4
III. Palaestina. A zsidó nép jelentősége	6
IV. Phoinikia. Műveltségi viszonyai	7
V. A médok és a perzsák történelme, vallása és műveltsége	8
VI. Az indok. Brahma és Buddha vallás, mű- veltség	9

B) A görögök történelme.

Bevezetés: Görögország földrajza. A görög történelem korszakai	11
--	----

I. A dór vándorlásig terjedő mythikus kor.

1. A görögök eredete, nevök, a görög törzsek. 2. A görögök vallása. 3. A bevándorlások mondái. 4. A hőskor	12—14
--	-------

II. A dór vándorlástól a perzsa háborúk kezdetéig.

1. A dórok vándorlása. 2. Spárta szervezése. Lykurgos. 3. Athén szervezése. Solon.	
--	--

4. A tyrannis. 5. Athén. Peisistratos. Kleis-thenes. 6. A görög nemzet elszéledése, a gyarmatok. 7. A görögöket egy nemzetté összefűző intézmények 15—20

III. A perzsa háborúk kezdetétől a chaironeai csatáig.

1. Perzsa háborúk. 2. Perikles és politikája. 3. Athén, mint Görögország szellemi közép-pontja. 4. A peloponnesosi háború. 5. Spárta hegemoniája. 6. Thebai hegemoniája. 7. Ma-kedonia emelkedése. Hellas egyesítése . 21—30

IV. Görög-makedon korszak.

1. N. Sándor hódításai és ezek követke-zményei. 2. N. Sándor birodalmának a föl-bomlása 31—33

C) Róma története.

- Bevezetés: Itália földrajza. Itália népei. A római történelem korszakai 34—35

I. A város alapításától a köztársaság alapításáig.

1. Róma alapítása. 2. Róma királyai. 3. A rómaiak vallása. 4. A legrégibb alkotmány 35—39

II. A római alkotmány kifejlődése ; Itália meg-hódítása.

1. A köztársaság megalakulása. 2. A plebs kivándorlása a szent hegyre. Pártküzdelmek. 3. Az egység helyreállítása. 4. Itália meg-hódítása. 5. Róma uralmának biztosítékai 39—45

III. Róma elnyeri a világuralmat. A hellén műveltség befolyása.

1. Az első pún háború. 2. Róma meghódítja Sardiniát, Corsikát és a Pó vidékét. Karthágó elfoglalja Hispániát. 3. A második pún háború. 4. A Földközi-tenger keleti meden-czéjének a megszerzése. 5. A Földközi-tenger partvidékeinek a bekebelezése. 6. A keleti hódítások visszahatása Rómára . . . 46—52

IV. A forradalmak ideje; az egyeduralkodó megalapítása.

1. A római állam belső bajai. 2. A Gracchusok javítási kísérlete. 3. Háború Jugurthával. 4. Kimber-teuton háború. 5. Marius. Az optimaták újabb győzelme. 6. A szövetségesek háborúja. 7. A mithridatesi háború kezdete. Versengés Marius és Sulla között. Polgárháború. 8. Az optimata uralom tehetetlensége. Pompeius fénykora. 9. Catilina féle összeesküvés. 10. Az első triumviratus. 11. Caesar meghódítja Galliát. 12. A triumviratus felbomlása. 13. A második polgárháború. 14. C. Julius Caesar monarchiája és halála. 15. A második triumviratus. 16. Octavianus és Antonius háborúja . 52—66

V. A császárok uralma.

1. A császárság megalapítása és szervezete. 2. Augustus külső politikája. 3. Az irodalom és a művészet Augustus korában. 4. A Julius-Claudius család uralkodói. 5. A legiók császárai. A Flaviusok. 6. Az örökbefogadott császárok kora. 7. A katonai fejletlenség kora. 8. A birodalom újjászervezése. Diocletianus, Constantinus. 9. A kereszténység. 10. A birodalom kettészakadása. A kereszténység egysége 66—77

